KONGO-OVERZEE

TIJDSCHRIFT VOOR EN OVER BELGISCH-KONGO EN ANDERE OVERZEESE GEWESTEN

ONDER REDACTIE VAN PROF. DR A. BURSSENS, UNIVERSITEIT TE GENT
MET DE MEDEWERKING VAN DR E. POSSOZ EN DR E. MEEUSSEN

XVI (1950), 1

INHOUD : Overzicht van de geschiedenis van het oud-koninkrijk Kongo, door Mgr J. CUVELIER, blz.1 ; La juridiction indigène chez les Bakongo orientaux (suite), door J. MERTENS S. J., blz. 17 ; Eigenaardige toonstructuur van enkele Bantoetalen in het Noord-Westen van Belgisch-Kongo, door L. B. DE BOECK, C. I. C. M., blz. 37 ; Tom Marvel : *Le nouveau Congo*, door V. GELDERS, blz. 54 ; Boekbeoordelingen, blz. 59.

DE SIKKEL, LAMORINIÈRESTRAAT 116, ANTWERPEN

KONGO-OVERZEE verschijnt om de twee maanden, behalve in Augustus-September, in afleveringen van 64 bladzijden.

Prijs per jaargang : voor België fr. 150 ; voor Belgisch-Kongo en het buitenland fr. 170.

Voor abonnementen en advertenties wende men zich tot de Uitgeverij De Sikkel, Lamorinièrestraat 116, Antwerpen. Postcheckrekening 173.45 — Telefoon 936.51 en 936.54 — Bankrekening : Société Belge de Banque, Arenbergstraat 30, Antwerpen.

Alle bijdragen, briefwisseling en ruilnummers te zenden naar de redactie : Prof. Dr. A. Burssens, Brusselse Steenweg 18, Melle-bij-Gent (België).

Ieder auteur is verantwoordelijk voor zijn bijdrage ; hij heeft recht op 20 overdrukjes. Boeken en studies naar de redactie gezonden, worden besproken.

KONGO-OVERZEE paraît 5 fois par an en fascicules de 64 pages.

Prix de l'abonnement annuel : pour la Belgique frs. 150 ; pour le Congo belge et l'étranger frs. 170.

Les abonnements et les annonces sont reçus par la maison d'édition De Sikkel, 116 Lamorinièrestraat, Anvers (Belgique). C. C. P. 173.45 — Tél. 936.51 et 936.54 — Banque : Société Belge de Banque, 30 Arenbergstraat, Anvers.

Toute correspondance relative à la rédaction doit être adressée au directeur de la revue : Prof. A. Burssens, 18 Brusselse Steenweg, Melle-lez-Gand (Belgique).

Les articles n'engagent que la responsabilité de leurs auteurs. Les collaborateurs ont droit à 20 tirages à part. Il sera rendu compte de tout ouvrage qui aura été envoyé à la rédaction.

KONGO-OVERZEE is issued five times a year in copies of 64 pages.

Subscription : for Belgium : Belg. frs. 150 per annum ; for foreign countries and Belgian Congo : frs. 170.

Subscriptions and advertisements should be sent to De Sikkel, Lamorinièrestraat 116, Antwerp (Belgium). Banking account : Société Belge de Banque, Arenbergstraat 30, Antwerp.

All informations and contributions should be sent to : Prof. A. Burssens, Brusselse Steenweg 18, Melle (Ghent), Belgium.

Contributors alone are responsible for expressed opinions. They will be presented with 20 reprints of their articles.

OVERZICHT VAN DE GESCHIEDENIS VAN HET OUD-KONINKRIJK KONGO

door Mgr. J. Cuvelier
Oud-Apostolisch Vicaris van Matadi

Sinds de vierde eeuw en gedurende de Middeleeuwen ontstonden in Afrika verschillende koninkrijken. De staten van Noord-Afrika kennen we door de werken van de geleerden van Tumbuktu en door de Arabische geschiedschrijvers. De staten die zich uitstrekten langs de Atlantische Oceaan, vanaf Fernando Po tot aan de Kaap de Goede Hoop, geraakten in Europa eerst op het einde der vijftiende eeuw door de Portugese zeevaarders bekend. De meest beroemde dier staten is wel het koninkrijk Kongo.

Stichting van het koninkrijk Kongo. — Het valt moeilijk te bepalen wanneer het koninkrijk Kongo gesticht werd. Volgens sommige gegevens zou dit gebeurd zijn op het einde van de veertiende eeuw en zou de stichter de zoon geweest zijn van een chef, Nimi a Nzima genaamd, die zelf een koninkrijk had opgericht (nl. Vungu), waarvan het grondgebied een groot deel insloot van wat we heden Mayombe noemen. De jongste zoon van deze Nimi a Nzima wilde op zijn beurt een koninkrijk stichten. Volgens sommigen heette hij Wene, volgens anderen Nimi a Lukeni. Hij overviel de streek van Mvemba-Kazi, gelegen in de bocht door de stroom boven Matadi gevormd. Hij veroverde Nsundi, gebied dat een groot deel is van het hedendaagse Belgisch Neder-Kongo. Dit gebied zal later altijd beschouwd worden als de patrimoniale grond der koningen van Kongo. Wene, die de eretitel van Ntinu (koning) had aangenomen, overweldigde nog andere streken en koos ten slotte Mbanza Kongo als hoofdstad.

Zijn koninkrijk bezat dezelfde organisatie als de meeste rijken van Noord-Afrika. Al deze Noordafrikaanse staten waren samengesteld uit verschillende rijken waarvan er een, het kernstuk,

over de andere heerste. Zo ook omvatte het Kongorijk, juister gezegd het keizerrijk Kongo, verscheidene koninkrijken : het rijk der Esi-Kongo (Mosi-Kongo of Masi-Kongo), de rijken Matamba, Kakongo, Ngoyo, Wandu, Ndongo, wellicht ook Loango.

Het rijk der Esi-Kongo, dat de heerschappij uitoefende, was verdeeld in zes provincies : Mpemba, Mbamba, Nsoyo, Mbata, Nsundi, Mpangu. Ieder van die provincies bezat een opperhoofd of gouverneur, rechtstreeks door de Koning benoemd, behalve de provincie Mbata en later Nsoyo, waar het opperhoofd bij keuze aangesteld, en daarna door de koning bekrachtigd werd.

Het gehele keizerrijk Kongo zou, volgens sommige schrijvers, zich uitgestrekt hebben van aan de kaap Sinte Catharina in het Noorden tot aan de Kocien-baai (Benghela) in het Zuiden, en ten Oosten tot aan de Kasai. Het eigenlijke koninkrijk Kongo echter grensde ten Noorden aan de monding van de stroom, ten Zuiden aan Loanda, ten Westen aan de Oceaan, ten Noord-Oosten aan de Mpumbu (Stanley-Pool) en ten Oosten aan de Kwango. Zo 'n uitgestrekt land moest noodzakelijk een administratieve organisatie bezitten ; het bezat die dan ook met natuurlijk de vereiste bedienaars en functionarissen (1).

Ontdekking van het koninkrijk Kongo. — Het was in 1482 dat de zeevaarder Diogo Cão, in opdracht van de Portugese koning Joan II, de Kongostroom ontdekte en op diens oever een zuil, een „pãdrao" oprichtte. Die zuil met kruis in top en opschrift op een der zijkanten, moest een aanduiding zijn voor „Priester Jan" en zijn onderdanen, dat daar kristenen waren aangeland. Priester Jan, dacht men, was een kristen koning, wiens rijk men in Azië waande. In latere tijden kwam men tot de overtuiging dat hij in Afrika verbleef en dat hij niemand anders was dan de keizer van Abessinië, wiens keizerrijk zoals men meende, de westelijke oever van de Oceaan bereikte. Met de hulp van die machtige keizer hoopte Portugal de Muzelmannen, die de Middellandse Zee beheersten, aan te vallen en te verslaan.

Ongeveer drie jaren na zijn eerste reis werd Diogo Cão naar de

(1) Zie *Het Oud-Koninkrijk Kongo*, door Mgr. Cuvelier en J. Boon (1941).

Kongostroom terug gezonden ; daar gaf hij enige metgezellen opdracht naar het hof van de zwarte koning te gaan. Hij zelf nam vier notabelen uit de streek mee en zeilde naar Portugal af. Wanneer hij in 1487 met de zwarte notabelen aan de Kongostroom terug kwam, gingen deze naar de hoofdstad en riepen voor het volk al het wonderbare op dat zij in Portugal hadden gezien en verhaalden hoe de Portugezen ze hoffelijk hadden behandeld. Dit verwekte bij de koning Nzinga Nkuwu (reeds voorbereid door de gezanten) een gunstige stemming. Wanneer Diogo Cão het vernam, toog hij naar Mbanza Kongo, niet als veroveraar, maar met kisten vol geschenken. Koning Joan van Portugal had de bedoeling niet Kongo te veroveren ; hij wou vriendschappelijke handelsbetrekkingen aanknopen en bovenal wenste hij dat het zwarte rijk kristelijk zou worden.

Toen het uur van vertrekken was gekomen, hadden de Portugezen alvast een schoon resultaat bereikt. Men kon het zien aan de karavaan zwarte dragers die olifantstanden, geschenken van de Kongolese koning, naar de stroom droegen. Nog een duidelijker bewijs daarvan was dat een der vier teruggekomen Zwarten, een Nsaku, opnieuw naar Portugal ging, deze keer als gezant van de koning van Kongo. Hij zou Joan II smeken priesters te zenden en alles wat nodig was voor de eredienst.

Vóór Diogo Cão naar Portugal terugkeerde, verkende hij de stroom. Leidde hij misschien naar de Nijl en van daar naar Abessinië ? Leden van de expeditie van Bartholomeus Dias, de ontdekker van de kaap de Goede Hoop, vergezelden hem op die tocht. Diogo Cão voer de stroom op tot Matadi, waar de watervallen hem onverbiddellijk beletten verder te gaan. Op een rots van de oever liet hij deze woorden beitelen : Hier kwamen de schepen van de beroemde Joan II, koning van Portugal. Daarna keerde de grote zeevaarder naar Portugal terug, waar hij tegen het einde van het jaar 1488 aankwam.

Grote feestelijkheden hadden plaats ter ere van de gezant van koning Nzinga Nkuwu en zijn gezellen. Ze werden met veel plechtigheden gedoopt. Nsaku, petekind van het vorstenpaar van Portugal, ontving bij het doopsel de naam Dom João da Silva ; groten van het rijk werden peter der overige Zwarten.

Eerste bekeringswerk in Kongo. Eerste kristelijke koning : João I. — Voor de Portugese koning bestond de verplichting het Evangelie te verspreiden, verplichting gesproten uit de overeenkomsten tussen de Heilige Stoel en Portugal. (Padroado.)

In December 1490 verliet een belangrijke missievloot de oevers van de Taag. Vóór 1490 hadden de bekeringspogingen van Portugal mislukkingen gekend, o. a. in Senegal en in Benin, hetgeen wellicht een zeker wantrouwen had doen ontstaan, maar in de Kongolezen had men enige hoedanigheden ontdekt die hen geschikt voor het kristendom maakten. Ongetwijfeld had de gedachte Abessinie langs Kongo om te bereiken, de Portugezen aangezet om het bekeringsplan van Kongo, alle moeilijkheden ten spijt, door te voeren. Door de kuddegeest der Zwarten scheen hun bekering onmogelijk zonder deze van de koning. We weten reeds dat Nzinga Nkuwu goed gestemd was en zonder twijfel werd hij onderwezen door de Zwarten die uit Portugal terug waren gekomen. Hij vroeg dan ook gedoopt te worden aanstonds na de aankomst van de missionarissen, wat geschiedde in Mei 1491 ; hij werd João (Jan) geheten. Samen met hem ontvingen verscheidene groten van het rijk het doopsel. Kort daarop werd de oudste zoon van de koning, Mvemba Nzinga, kristen en heette nu Dom Affonso. De bekeringen werden steeds talrijker, maar een andere zoon van de koning, Mpanzu a Kitima, die zich niet wilde bekeren, werd leider van een heidense reactie. Na enige tijd werd koning Nzinga Nkuwu afvallig met vele anderen te Mbanza Kongo. De Portugezen, de missionarissen (twee seculiere priesters uitgezonderd), vele trouw gebleven kristenen weken uit naar Nsundi, de provincie waarvan Dom Affonso gouverneur was.

Bij de dood van koning Nzinga Nkuwu werd er voor de opvolging gevochten tussen Dom Affonso en zijn broeder Mpanzu. De slag bij Mbanza Kongo in 1506, door Dom Affonso gewonnen, redde de Kongolese kristenheid van de ondergang.

Affonso I. — Het nieuws van deze overwinning werd met geestdrift te Lissabon ontvangen, waarheen Dom Affonso zijn trouwe vriend Dom Pedro (de Sousa) als gezant had gezonden. De nieuwe koning stuurde ook Dom Henrique, zijn zoon, naar Portugal ; deze zou later de eerste bisschop van Midden-Afrika worden.

In 1508 zond koning Manuel van Portugal vijftien kanunniken van Sint Jan de Evangelist ; volgens de kronieken was hun apostolaat zeer vruchtbaar ; ze legden zich met veel ijver op het onderricht der Zwarten toe.

Te dien tijde ontstonden talrijke moeilijkheden met de Portugezen. Koning Affonso zond opnieuw D. Pedro naar Portugal om koning Manuel een vertrouwensman te vragen die de Blanken zou besturen en hem zelf zou helpen om zijn rijk zoveel mogelijk naar Portugees model in te richten. Koning Manuel stuurde in 1512 Simão da Silva en gaf hem een „regimento" (reglement) mee, waarin hij zijn plan duidelijk uiteenzette : geen verovering, bondgenootschap met de koning, handelsverdragen. Dom Affonso werd dan ook door de Portugese vorst als echte koning behandeld. Alleen zou in de hoofdstad Mbanza Kongo een vertegenwoordiger van de koning van Portugal verblijven, die de Portugezen zou oordelen volgens de wetten van hun land.

Dom Affonso oordeelde het noodzakelijk zijn volk te bevrijden van de tyrannie van zekere heidense gebruiken ; hij bestreed uit alle macht het fetichisme en het kindoki (hekserij) ; vooral wilde hij het onderwijs doen bloeien. Hij zelf was voor zijn volk een volmaakt voorbeeld. De pastoor van Mbanza Kongo, Rui d'Aguiar, schreef in 1516 naar koning Manuel van Portugal : „Zijn vurig christelijk leven doet minder denken aan een mens dan aan een engel, die gezonden werd om zijn volk te bekeren. Hij kent beter dan wij het Evangelie en de profeten... Ook moet gezegd dat hij voortdurend studeert en dat hij dikwijls door de slaap overmand wordt bij zijn boeken, hij vergeet de tijd om te gaan eten... Elke dag preekt hij... In alle provincies heeft hij een groot getal inlandse onderwijzers aangesteld. Er bestaan ook scholen voor meisjes die bestuurd worden door een zestigjarige zuster van de koning. Het ware passend dit volk een groot aantal boeken te verschaffen, want boeken heeft het meer dan wat ook nodig."

Sinds de aanvang van het bekeringswerk waren er jongelingen naar Lissabon gezonden om er te worden opgeleid. In 1517 kende Dom Affonso een bittere ontgoocheling, toen hij vernam dat de Kongolese leerlingen geen voldoening gaven en dat men er geen meer zou aanvaarden. Vele van die jonge Zwarten stierven vroegtijdig. Van twee weten wij dat ze voldoening schonken ; de eerste,

een neef van de koning, ook D. Affonso geheten, werd in dezer voege geprezen : „Hij is zo zwart als git, maar kristen uit heel zijn ziel, in gans zijn leven. Hij geeft te Lissabon les in de klassieke letteren en ontvangt een jaarwedde van de koning van Portugal. Hij vormt vele en goede leerlingen."

De tweede was 's konings zoon, Dom Henrique. Koning Manuel had het plan opgevat het uitgestrekte Kongorijk te voorzien van een inlandse clerus en van heel de kerkelijke hierarchie ; vanaf 1513 had hij voor Dom Henrique, alsdan 18 jaar oud, een prelatuur aangevraagd ; dikwijls drong hij opnieuw aan. In het consistorie van 5 Mei 1518 benoemde Paus Leo X Dom Henrique tot titelvoerend bisschop van Utica ; in 1521 vertrok de zwarte bisschop naar Kongo. Hetzelfde jaar stierf Koning Manuel ; onder zijn regering kende Portugal zijn grootste bloeitijd ; steeds was hij Dom Affonso zeer genegen geweest.

Joan III volgde hem op ; reeds bij zijn troonsbestijging stuurde hij de Kongolese koning de betuiging van zijn volledige toewijding, maar hij schijnt meer bekommerd geweest te zijn met Brazilie dan met Kongo. Dom Affonso schreef dat bisschop Dom Henrique voor hem en voor gans het land een zegen was. Maar hij voegde er bij (in 1526) „om het koninkrijk te evangeliseren heeft de bisschop maar vier priesters als helpers". Wel zijn er veel onderwijzers. „Niet nodig onderwijzers te zenden uit Portugal", schrijft hij, „de Inlanders die onderwijs kunnen geven zijn zeer talrijk." Hij vraagt missionarissen, ten minste vijftig, die hij allen van het nodige overvloedig zal voorzien. Hij verlangt geneesheren, apothekers, chirurgen, die rijkelijk zullen beloond worden, want hij heeft olifantstanden in overvloed. Hij vraagt ambachtslieden voor de opbouw van nieuwe kerken.

De missionarissen kwamen in klein getal. In een brief aan paus Clement VII moest de koning van Portugal zijn onmacht bekennen om te voorzien in de geestelijke noodwendigheden van de streken die aan het padroado onderworpen waren. Geneesheren kwamen niet, alleen avonturiers, de meesten uit San Tomé, om slaven op te kopen. Dom Affonso veroordeelde ten strengste de slavenhandel die ze op onmenselijke manier dreven. Om hem te verminderen wou hij elke handel afschaffen ; dit verwekte grote opschudding

bij de Portugezen in Kongo, ook te Lissabon, daar men in die tijd zwarte slaven naar Brazilie begon te zenden.

Dom Affonso gaf toe „om wille — schreef hij — van de belangen van de Portugese koning en de welvaart van Brazilie". Hij stelde dan een Commissie aan om te beletten dat vrije Zwarten als slaven zouden verkocht worden; hij vergemakkelijkte voor de slavenhandelaars de toegang tot de kannibalenstreken. Hij oordeelde immers dat men degenen mocht opkopen die in de macht van de menseneters waren. Zo hoopte hij zijn eigen volk te vrijwaren van de ellende van de slavenhandel.

De hartelijke overeenkomst die ten tijde van koning Manuel heerste tussen Lissabon en Mbanza Kongo verdween meer en meer; wrijvingen en oorzaken van wantrouwen waren menigvuldig. San Tomé dreef handel met Angola en op de kusten van Kongo, in strijd met een overeenkomst tussen koning Manuel en D. Affonso gesloten. Die handel, dacht de Kongolese vorst, was een bedreiging voor de eenheid van het Kongorijk. De Portugezen waren overal aan het speuren ook mijnen te vinden. Waar mijnen bestaan, dacht Affonso, komen er forten en garnizoenen en de bezetting van het land. Ook tegenover het opzet de Nijl en Abessinie te bereiken, stond de Kongolese koning wantrouwig; hij vreesde dat Portugal langzamerhand zijn land en de staten tussen Kongo en Abessinie zou inpalmen.

Dom Affonso had gehoopt dat zijn zoon Dom Henrique residentieel bisschop van Mbanza Kongo zou worden. Hij verlangde ook een zwarte hulpbisschop voor Dom Henrique toen deze ziekelijk werd. Ook had hij gehoopt dat na zijn dood zijn hoofdstad de zetel van een bisdom zou worden, maar door de bulle van 3 November 1534 werd het Kongogebied afhankelijk van het nieuw bisdom San Tomé en werd Diogo Ortiz de Vilhegas, deken van de koninklijke kapel van Lissabon, tot bisschop benoemd.

Menige conflicten ontstonden tussen de oud geworden koning en de Portugezen, vooral de handelaars; het gebeurde zelfs dat acht Blanken een moordpoging op hem pleegden.

Tot de laatste dagen van zijn leven ijverde D. Affonso voor de toekomst van zijn gekerstend land; ten einde de kristenheid te verzekeren die aan het wankelen ging omdat Portugal geen missionarissen zond, besloot hij rechtstreeks met Rome te onder-

handelen. Vroeger had hij (1512, 1513), op aanvraag van koning Manuel, een gezantschap naar de paus gestuurd, maar de gezanten die hij in 1539 benoemde, geraakten niet verder dan S. Tomé; Portugal was er tegen.

De datum van Dom Affonso's dood is niet gekend. Waarschijnlijk stierf hij in 1541 en werd hij begraven in de kerk van O. L. V. der Overwinningen, die hij gebouwd had op de plaats waar de koningen, zijn voorgangers, hun graftombe hadden.

Vier eeuwen zijn sedert zijn dood voorbij; zijn nagedachtenis is bij de Bakongo in ere gebleven.

Dom Pedro Nkanga Mvemba (1541-1544). — Dom Pedro Nkanga Mvemba volgde Dom Affonso op; we weten weinig over zijn regering. Hij zond als gezant naar Portugal een zekere Antonio Vieira, die in een brief vermeldt hoe groot het wantrouwen was der Kongolezen, die vreesden dat Joan III van Portugal zich de kopermijnen van het rijk zou toeëigenen.

D. Bernard da Cruz, Portugese dominikaan, werd rond 1540 tot bisschop van S. Tomé benoemd, maar reeds op 18 Mei 1541 kreeg hij zijn benoeming tot rector van de universiteit te Coimbra. Een andere dominikaan, D. Joan Baptista, werd in zijn plaats naar Afrika als hulpbisschop of bisschoppelijk vicaris gezonden, want D. Bernard da Cruz bleef bisschop van S. Tomé (zonder er ooit te resideren) tot 28 April 1553. D. Joan Baptista vertrok met twaalf kloosterlingen van zijn orde. Na enige tijd op het eiland S. Tomé werkzaam geweest te zijn, stak hij naar het Kongolese vasteland over.

Dom Pedro Nkanga Mvemba regeerde waarschijnlijk tot het jaar 1544. De heerschappij werd hem betwist door Dom Francisco, een zoon van D. Affonso, en na de dood van D. Francisco, die korte tijd regeerde, door Dom Diogo. Dom Pedro werd gevangen genomen, maar slaagde er in te ontsnappen naar een kerk van Mbanza Kongo, waar hij, volgens het recht van die tijd, niet mocht gegrepen worden. Hij ging voort met samenzweringen te smeden waarin hij geholpen werd door Dom Rodrigo, die naar San Tomé was gevlucht. Pedro Nkanga Mvemba leefde nog in 1550. Men weet dat hij stierf vóór 1566.

Dom Diogo I (1545-1561). — D. Diogo werd koning in het begin van 1545. Gedurende zijn regering, die 16 jaar duurde, ontstonden veel conflicten op handelsgebied met de Portugezen van S. Tomé. Een onderzoek naar het nadeel die aan de Kongolese handel werd berokkend door de handel van S. Tomé met Angola, zegt : „De koning van Kongo laat door zijn secretaris weten, dat hij uit zekere bron vernam dat de factorij van S. Tomé schepen naar Angola en andere plaatsen van de Kongolese kust zendt om er handel in slaven te drijven, wat reeds verboden werd ten tijde van Dom Affonso en onder de regering van deze koning (Diogo), door de koning van Portugal." Uit deze tekst kunnen we opmaken dat de handel alleen mocht geschieden langs de haven van Mpinda, gelegen aan de monding van de stroom. Priester Diogo Gomez had in 1547, in naam van koning Diogo, het verdrag vernieuwd met Joan III van Portugal dat reeds gesloten was tussen koning Manuel en Dom Affonso, en waarin de bepaling stond waarop het onderzoek zinspeelt. De koningen van Kongo zagen in de handelaars, bijzonder in die van S. Tomé, een gevaar voor de rust en de eenheid van hun land, want het gebeurde dat zij de heerszucht steunden van ver verwijderde chefs die hun handel bevoordeligden. Volgens Molina hadden zij in het Zuiden hoofd Ngola geholpen om minder machtige chefs te onderwerpen en zo het koninkrijk Angola te stichten. In 1548 moest koning Diogo zelf ten strijde trekken tegen hoofd Kiangala die zich van het eiland Loanda meester maakte, en meteen van de cauris-visserij van dit eiland, de voornaamste bron van inkomsten van de koning. De cauris (of coris) waren muntschelpjes, slakhoorntjes die als gangbaar geld dienden. De dokumenten laten vermoeden dat de Portugese handelaars aan die opstand niet vreemd waren.

Aan de andere kant stond er in het verdrag, hetwelk in 1547 hernieuwd werd, dat het koninkrijk Kongo moest openstaan voor de Portugese handelaars. Koning Diogo echter legde hun allerhande moeilijkheden in de weg en ontzegde hun de toegang tot de markten waar de slavenhandel het meest opbracht. Het verdrag werd dus door geen van beide partijen onderhouden. De Portugezen zelf kwamen niet overeen ; zij die in Kongo verbleven, waren tegen de handelaars van S. Tomé, omdat zij hun handel in Kongo ruïneerden, daar er niet genoeg schepen Mpinda aandeden en er

daarom een groot aantal slaven stierven. Men zal later Portugezen in Kongo gevestigd, tegen Portugezen van Angola ten strijde zien trekken.

De overheden van S. Tomé stonden vijandig tegenover Dom Diogo en waren Dom Rodrigo behulpzaam in zijn pogingen om de voormalige koning Dom Pedro weer de macht over zijn land te doen veroveren.

Al deze moeilijkheden waren oorzaak van wantrouwen en tegenwerking tegenover de missionarissen. We bezitten weinig gegevens over het missiepersoneel van die tijd. In Mbanza Kongo verbleef bisschop Dom Joan Baptista met enige dominikanen en seculiere priesters. Volgens een document zou koning Diogo begonnen zijn met de opbouw van een klooster van Sint Domien voor de vorming van inlandse kloosterlingen.

Tussen de bisschop en de koning ontstonden geschillen waarvan we de ware oorzaak niet kennen. Dom Joan Baptista vertoefde nog steeds te Mbanza Kongo wanneer de Jezuïeten er aankwamen. Doch wanneer de koning na zijn overwinning op Kiangala terugkwam, werd de bisschop gedwongen Kongo te verlaten. Hij trok zich terug in S. Tomé, waar hij stierf.

Vier Paters Jezuïeten ontscheepten de 17e Maart 1548 te Mpinda. In Mbanza Kongo gekomen (20 Mei 1548) constateerden ze weldra dat het christendom er alles behalve bloeiend was. Op de scholen vooral stelden ze hun hoop. Maar de scholastiek Diogo Soveral, die zich voornamelijk met de scholen bezig hield, vertrok reeds in Januari 1549. De overste, Pater Vaz, werd ziek en verliet Kongo ditzelfde jaar. Wanneer daarna Pater Diaz naar Portugal terug was gekeerd, bleef alleen Pater Ribeiro over, die zich met handelszaken bemoeide en terug gezonden werd (1553).

Intussen was priester Diogo Gomez, vroeger kapelaan van de Kongolese koning en diens gezant te Lissabon (1546), in de Jezuïeten Societeit getreden ; hij heette sindsdien Pater Cornelio. Hij werd in gezelschap van P. Fructuoso Nogueira en drie jongelingen, die het catechistenambt zouden uitoefenen, naar Kongo gezonden ; hij was vergezeld door een gezant van Joan III die echter tijdens de reis overleed, halfweg tussen Mpinda en Mbanza Kongo. Pater Cornelio en zijn gezellen bereikten de hoofdstad

op 15 September 1553 ; pater Nogueira bezweek reeds de 21e October.

Pater Cornelio Gomez bleef alleen met zijn drie catechisten om zijn mooie plannen te verwezenlijken : een groot college oprichten om vijf tot zes honderd jongens op te leiden tot theologanten en juristen. Bovendien geraakten de betrekkingen met de koning zeer gespannen. Op zedelijk gebied was Diogo I nu eenmaal geen voorbeeld. We vermoeden dat te dien tijde de opperhoofden er meer en meer verschillende vrouwen op nahielden. Toch wilden ze als echte kristenen doorgaan en koning Diogo nam het heel slecht op wanneer zijn zaakgelastigde te Lissabon, de Kongolees D. Pedro, hem had bericht dat Pater Cornelio geschreven had dat zijn aanwezigheid in Kongo dringend nodig was om het kristendom te redden.

Pater Gomez, geboren te Mbanza Kongo uit Portugese ouders, had vroeger als seculier priester veel invloed op Dom Diogo ; als Jezuïet werd hij tegengewerkt. De Sociëteit had het apostolaat in Kongo en elders veelal opgevat als een nauwe samenwerking met de Portugese vorst. Dom Diogo wilde geen tussenkomst van Portugal dulden. Lissabon vond dat hij de afzijdigheid te ver dreef wanneer hij rechtstreeks met Rome in verbinding wilde treden zonder zich op de bemiddeling van de Portugese koning te beroepen.

Pater Gomez die ook bevriend scheen met S. Tomé, dat vijandig tegenover Kongo stond, had het vertrouwen van D. Diogo verloren. Ziek en ontmoedigd, en daarbij in onmin met de seculiere priesters, die de ogen sloten voor de buitensporigheden van de koning, besloot Pater Gomez naar Portugal te vertrekken. Hij werd enige tijd door de koning weerhouden. Daar hij echter noch in de kerk, noch in de school zijn ambt normaal kon uitoefenen, en daar er niets op wees dat de toestand weldra zou verbeteren, vertrok hij op een schip dat uit Indië terugvoer.

Toen hij onverwacht in gezelschap van twee catechisten (de derde was te Mbanza Kongo gestorven) op 15 Augustus 1555 in Lissabon opdook, was men daar nog steeds bezig de toestand te onderzoeken en was men tot het besluit gekomen een nieuw contingent Jezuïeten naar Kongo te zenden. Doch wanneer Pater Gomez bericht had uitgebracht, zag men er van af. In 1556 werd naar

de koning van Kongo een gezantschap gezonden met Manuel Pacheco aan het hoofd. Seculiere priesters en vijf Franciscanen vergezelden hem. Manuel Pacheco overleed op het eiland S. Tomé vooraleer Kongo te bereiken. Priester Diogo Rodrigues, die zelf als ambassadeur van de Kongolese Koning naar Portugal ging, volgde Pacheco op als gezant van Portugal. De toestand in Mbanza Kongo was steeds even verward.

San Tomé zette er alles op om Angola niet alleen op handels- maar ook op godsdienstig gebied te bemachtigen. Eertijds stond Angola, dat aangezien werd als tot het Kongolees imperium behorend, onder de invloedsfeer van Kongo. Dom Affonso I had zich heel normaal met de bekering van die streek bemoeid. Wanneer opnieuw een koning van Angola zijn verlangen te kennen gaf kristen te worden, werden nu van uit S. Tomé priesters gezonden. Naast de koning van Kongo wilde men een andere koning, wiens gezag en macht die van Dom Diogo op zijn minst zouden evenaren. De handelaars van Kongo, concurrenten van S. Tomé, hitsen Dom Diogo op. In 1556 rukten de legers van Kongo op naar de Dande-stroom, waar die van Angola ze afwachtten ; Dom Diogo werd verslagen en moest zich terug trekken.

Enige jaren later zal niet de koning van Angola, maar de „Conquista", de Portugese bezetting van Angola, de tegenstander van Kongo zijn. De eerste stap naar de verovering van Angola was de expeditie in 1559 door Portugal uitgezonden onder leiding van Paul Dias de Novais, waaraan vier Jezuieten deelnamen en die de Koanza-stroom bereikte op 3 Mei 1560. Men meent dat koning Diogo alles in het werk stelde om de heerser van Angola wantrouwend en vijandig te stemmen tegenover de Portugezen.

Dom Diogo stierf in 1561. Lopez stelt hem voor als een groot koning : wijs, moedig, verstandig, de godsdienst genegen. De meeste schrijvers wijzen er op dat hij aan meer dan gewone ijdelheid leed en als een waanzinnige soms zijn onderdanen tyranniek behandelde. Zijn slecht voorbeeld bracht de Kongolezen een grote stap achteruit terug naar de barbaarsheid.

Bernardo I (1561-1566). — Na de dood van D. Diogo werd het land in rep en roer gebracht door de strijd voor de opvolging. Affonso, onechte zoon van Dom Diogo, nam met geweld het

bewind in handen, doch werd enkele dagen later door zijn broeder Dom Bernardo vermoord. Deze schijnt de tegenstelling geweest te zijn van Dom Diogo. Hij betrachtte overeenkomst met Portugal, met de Portugezen van Angola en S. Tomé. Juist daarom waren de Portugezen van Mbanza Kongo hem vijandig gezind, want hun commerciele belangen waren in strijd met die van S. Tomé en van Angola. Daarvan getuigt een brief door Pater Rodrigo de Pias, Franciscaan, in 1565 naar koningin Dona Catharina van Portugal geschreven : „Ik ben vorig jaar uit Kongo teruggekeerd, waarheen ik me op uitdrukkelijk bevel van Uwe Hoogheid had begeven. Na er meer dan 7 jaar te hebben vertoefd, heb ik het land verlaten, alleen omdat de Blanken een onrechtvaardige houding tegenover de koning van dit land hadden aangenomen. Niettegenstaande hij onschuldig was, wilden zij hem om het leven brengen."

In 1566 schreef de Kongolees Antonio Vieirà, die gezant was van koning D. Pedro te Lissabon : „De huidige koning van Kongo, Dom Bernardo, is een jong en zeer mild mens. Hij is niet jaloers zoals zijn voorgangers jaloers waren op de koning van Angola en niet konden dulden dat de koningen van Portugal Angola zouden verkennen... Indien de koning van Portugal koper verlangt van de koning van Kongo, dan is het nu het geschikte ogenblik om het te vragen... Doch indien iemand naar hier wordt gezonden, dan weze het een man die reeds vroeger deze streken bezocht en die weet hoe hij het aan boord moet leggen met de koningen en heersers van dit land, zoals bijv. Paul Dias, die als gezant van Angola kwam."

De laatste zin duidt aan dat Paul Dias, gevangen gehouden door de koning van Angola, er op de lange duur in slaagde een grote invloed op deze barbaar te verkrijgen, die hem als gezant naar Mbanza Kongo zond om de moeilijkheden uit de weg te ruimen welke tussen Angola en Kongo bestonden.

Koning Dom Bernardo kwam om het leven tijdens een veldslag tegen de Anzika. Zijn opvolger, Dom Henrique, werd een weinig later, eveneens in de strijd tegen deze invallers, gedood.

Alvaro I (1568-1586). — Volgens Lopez stelde koning Henrique, toen hij ten strijde trok, een zekere Alvaro als gouverneur of regent van het koninkrijk aan. Na zijn dood werd Alvaro tot koning verkozen. Deze was een jonge man van 25 jaar, groot van gestalte ;

hij reikte een palm (= lengtemaat) boven alle anderen uit, stevig van lichaamsbouw, met bevallige gelaatstrekken en ging dikwijls op zijn Portugees gekleed. Zijn eerste zorg toen hij aan het bewind kwam, was het bedaren van alle onlusten. Hij schreef naar de koning van Portugal en naar de bisschop van S. Tomé brieven van vriendschap. De bisschop van S. Tomé, waarvan Kongo op geestelijk gebied afhankelijk was, heette Gaspar Cão. Hij werd in 1554 benoemd, maar bereikte slechts zijn diocees in 1556. Het seminarie door hem gesticht, werd toevertrouwd aan de Eremieten van S. Augustinus, zijn ordebroeders. Rond 1570 kwamen vier Dominikanen naar Kongo. Twee hunner, pater Alvaro de Gram en broeder Gonçalo Moreira, stierven weldra in Mbanza Kongo. De twee anderen, pater Fernando Machado en pater Diogo dos Martyres, keerden ziek naar hun vaderland terug waar zij kort nadien overleden. Er wordt vermeld dat een der paters bij een veldslag in Nsundi aanwezig was. Het is mogelijk dat die slag werd geleverd tegen de „Jagas", die omstreeks die tijd, komende uit het Oosten langs de provincie Mbata, het koninkrijk Kongo binnenvielen. Alvaro I riep de hulp van de Portugese koning in ; Francisco de Gouveia kreeg opdracht de veldtocht tegen de indringers te ondernemen. Die veldtocht duurde anderhalf jaar en Dom Alvaro werd in zijn heerschappij hersteld. Er wordt beweerd dat de Kongolese koning uit dankbaarheid voor de bevrijding van zijn land, Portugal grondgebieden aanbood, dat hij er in toestemde de Dande-stroom als grenslijn tussen Kongo en Angola te beschouwen, dat hij zich bereid toonde een jaarlijkse schatting te betalen, en dat hij zelfs een gedeelte van de opbrengst der cauris-visserijen van het eiland zou afgestaan hebben, maar verscheidene documenten bevestigen dat koning Sebastiaan dit aanbod van de hand wees. Zijn bedoeling, verklaarde de Portugese vorst, was de kerstening van Kongo, niet zijn verovering.

Feitelijk waren sommige grondgebieden aan de overkant van de Dande-stroom door de koning van Angola aan Alvaro I ontnomen. Toen deze echter het rijk weer vast in handen had, gaf hij de gouverneur van Soyo bevel met zijn troepen tegen de koning van Angola op te trekken ; doch de ne-Soyo moest het opgeven en zich terugtrekken. Angola werd van een andere kant erger bedreigd door de op verovering beluste Portugezen. Paul Dias was, aan het

hoofd van een nieuwe expeditie, op 20 Februari 1575 naar Loanda teruggekeerd. We zeiden reeds dat koning Sebastiaan van Portugal voor Kongo geen verovering bedoelde ; voor Angola was dit niet het geval, zoals blijkt uit de schenkingsacte van een groot grondgebied aan Paul Dias, gedagtekend 6 September 1571. Koning Sebastiaan had nochtans Paul Dias bij diens vertrek slechts opdracht gegeven herstel te eisen voor de beledigingen en schadevergoeding voor het nadeel zijn onderdanen aangedaan, en in geval van weigering een veldtocht te ondernemen. Nog veel meer droeg de verkeerde mening van het bestaan van zilvermijnen in Angola bij tot het ondernemen van deze expeditie.

Mijnen brengen oorlog mee, dit was de overtuiging van koning Alvaro. In die tijd werden Portugezen naar Kongo gezonden om mijnen te zoeken. Koning Alvaro, zegt men, legde er alles op aan om te beletten dat mijnen zouden ontdekt worden ; feitelijk bestonden er alleen kopermijnen.

Intussen smeekte de Kongolese koning herhaaldelijk om priesters. Daar Gaspar Cão, de bisschop van San Tomé, rond 1574 gestorven was, zond koning Sebastiaan in 1577 Dom Martino van Ulloa als bisschop, met opdracht ook een visitatie in Kongo te houden. Martino de Ulloa, geboren te Camora in Oud-Castilie, was lid van de Orde van het Habijt van Christus, een kloosterorde die slechts in Portugal bestond en waarvan de leden ook „Frailes de Christo" genoemd worden. Met enige ordebroeders begaf de nieuwe bisschop zich naar Kongo ; hij vertoefde er acht maanden. Bij zijn heengaan bleven er twee paters van zijn Orde en vier seculiere priesters over voor zo een uitgestrekt rijk ! Koning Alvaro hield niet op gezanten met smeekbrieven naar Portugal te zenden : Dom Sebastiaan Alvarez, zijn bloedverwant, in 1574 ; Sebastiaan da Costa, Portugees, in 1581 ; Edward Lopez in 1583 ; Pedro Antonio, Kongolees, met de Portugees Gaspar Diaz omstreeks 1586.

Intussen had Filip II, ten jare 1580, Spanje en Portugal in zijn persoon verenigd. Hij zond Spaanse Carmelieten naar Kongo.

Op 5 April vertrokken er vijf uit Lissabon, doch de boot kwam in volle zee in botsing met een schip dat naar Indie voer en zonk met de missionarissen de diepte in. Het jaar daarop, in April 1583, scheepten opnieuw vijf Carmelieten in, doch het schip werd door zeerovers buitgemaakt en de missionarissen werden op een eiland

van Capo Verde achtergelaten. Een van hen stierf, de vier anderen konden naar Sevilla terug varen.

Op 10 April 1584 vertrok een derde expeditie, die eerst, zoals de voorgaande, uit vijf missionarissen bestond, maar nadien tot drie werd herleid. Met hen ging Martino de Ulloa, bisschop van S. Tomé, scheep. Een van de drie missionarissen was Francisco, bijgenaamd „el Indigno", wiens proces van zaligverklaring te Rome aanhangig is.

De Carmelieten werkten ijverig in Kongo. Twee onder hen doorliepen de provincies Mbata, Mpangu en Nsundi, maar toen het bleek dat de nieuwe provinciaal-overste der Carmelieten in Spanje niet gunstig gestemd was tegenover de missies in Kongo, keerden de missionarissen in 1587 naar Europa terug.

Een van de gezanten door koning Alvaro naar Europa gestuurd, was Edward Lopez ; zijn gezantschap bracht niet veel aarde aan de dijk. Doch te Rome kwam hij in betrekking met Filippo Pigafetta, die de inlichtingen van Lopez over Kongo verwerkte in de vermaarde *Relatione del Reame di Congo* (1591) (1), verhandeling die het koninkrijk Kongo in geheel Europa deed kennen. Alvaro I stierf in 1587.

(1) Reeds in 1596 verscheen een Nederlandse vertaling van de *Relatione*... door Martijn Everart uit Brugge. Deze vertaling werd in haar geheel gepubliceerd in *Kongo-Overzee*, VII-VIII (1941-42), blz. 1-99, 113-203 : *De Beschrijvinghe vant groot ende vermaert Coninckrijck van Congo*, uitgegeven door A. Burssens.

LA JURIDICTION INDIGÈNE CHEZ LES BAKONGO ORIENTAUX

par Joseph Mertens S. J.
Mpese (Congo Belge)
(*Suite*) (1)

Chapitre V

LA SENTENCE ARBITRALE

Le vocable français : affaire litigieuse peut traduire le **ŋŋkanu** des Bakongo, mais ce terme rend surtout la sentence, l'arrêt, qui suit l'instruction de la cause, arrêt rendu par une cour de justice. K. Laman dans son dictionnaire signale au mot **ǹkanu** (p. 311) un troisième sens : la première boule de poison **nkasa** et **makongudila**, —, la seconde boule. Cette signification doit être locale en tout cas inconnue dans ces parages où ces boules portent le nom de **ŋkaamfi**. Nous en avons parlé dans les pages qui précèdent.

Les deux sens du terme **ŋŋkanu** se retrouvent dans des locutions comme sont : **fuunda ŋŋkanu**, ester en justice. La cour, elle, **fuundisa ŋŋkanu**, doit interroger, enquêter dans une affaire de droit, puis prononcer une sentence. Même sens dans **zɛɛŋga ŋŋkanu**, juger un procès, rendre un arrêt, décider d'une affaire ; **ziiŋgula ŋŋkanu**, répondre sur ce dont on est accusé ; **tɛka ŋŋkanu**, vendre la justice ; **suumba ŋŋkanu**, acheter un arbitrage. Qui tolère cet abus **ɣɔonda ŋŋkanu** rend l'exercice de la justice illusoire et ce malgré l'avertissement de l'adage, qui met les arbitres malhonnêtes en garde : **ɣɔ taambwɛɛlɛ, ŋŋkanu ; ɣɔ tunini, ka ŋŋkanu kɔ**, si tu admets l'acte, tu n'échapperas pas à une condamnation, mais si tu refuses d'y acquiescer, tu te sauves. **Taambidila ŋŋkanu**, inciter quelqu'un à commettre une infraction ; **ziimbula ŋŋkanu** ou **ziiŋgula ŋŋkanu**,

(1) Voir *Kongo-Overzee*, X-XV.

répondre de ce dont on est accusé. La jurisprudence indigène ne distingue évidemment pas dans son **ŋŋkanu** la solution proposée de la question litigieuse, des décrets qui peuvent l'accompagner, tels ordres, défenses, tout ce qui porte le nom de **ŋŋkiiŋgu**. Tout cet ensemble porte le nom de **zɛɛŋga ŋŋkanu ɣuɑna nntu**...

La sentence arbitrale établit ou rétablit une paternité en indiquant la partie, qui sort triomphante de l'action. Distinguons cependant les procès entre membres d'un même paternat, du procès interclanique.

Entre membres d'un même clan, celui qui commet l'infraction en s'attaquant au droit, se détruit lui-même, pour autant que la chose dépendait de lui. Supposons que, suite à la mise en tort par une décision de ses pères réunis en conseil, et que, par la constitution d'un titre (de quelques jarres de vin généralement) il reconnaisse le droit lésé, cette reconnaissance le coopte de nouveau à la communauté de substance, l'unissant à ses pères juridiques, à ses pères puinés qu'aucune infraction n'a jamais séparés de l'être commun.

Au cas de procès interclanique, la lésion du droit expose celui qui commet l'infraction, et en sa personne tout son groupe, à l'action nocive des êtres de l'au delà du groupe préjudicié ; action qui, si elle n'est pas arrêtée, finira par aboutir à la destruction de l'être contaminé dans tous ceux qui le participent, h. e. par la mort. La sentence exécutée sauve. La constitution d'une preuve instrumentale de reconnaissance, sert d'abord de signe visible de la soumission, de son acceptation ensuite par les vivants et par là arrête enfin les actes de violence, exercés par les défunts.

Le collège de conciliateurs est revenu à la séance publique. L'arbitre-président chante un refrain **ŋŋkuuŋga mi nzuuŋgu** dans lequel il insinue la partie victorieuse. Chant plein d'allusions, arme terrible pour qui sait la manier avec dextérité. Faut-il ajouter qu'elle reste redoutable pour l'arbitre qui, par parti pris, refuse de se ranger de l'avis de la majorité du collège ? Tandis qu'il chante, il s'approche des pères, et, s'il assiste à la scène, du suzerain des lignées en cause. S'il danse doucement, c'est un signe que la décision, que va rendre la cour, fera triompher cette partie. Puis s'écartant de ce premier groupe, le voici qu'il s'approche de l'autre partie. Il change de refrain et se met à ridiculiser les affirmations du porte-parole de ce

groupement. Tout à son chant et à ses pas de danse, il s'est rapproché du suzerain clanique du groupe à mettre en tort **bɛla ŋŋkanu**. Puis sans avertissement, d'un coup de genou, il flanque la peau de **nzuzi** suspendue autour des reins dans la figure de cet homme. Les mis en tort doivent dévorer cet affront sans broncher. Le geste indiqué peut se répéter à trois reprises. Tout le monde a compris, ils ont tort. Si l'arbitre s'oubliait, au point de flanquer à quatre reprises la peau de **nzuzi** à la figure du père du clan mis en tort, celui-ci est en droit de se saisir de la personne de l'arbitre. Enfin commence le prononcé de la sentence arbitrale. Ajoutons que les **mayɔɔŋgɔlɔ** attachés à cette peau de félin, augmentent pour autant l'efficacité de la frappe. Toute la portion triomphante de l'assistance acclame frénétiquement, faut-il le dire, à chaque coup porté avec art !

Prononcer la sentence motivée est le privilège du **mbuta mvwɑɑla**, ou ce qui revient au même, du **mbuta ba mbasi ŋŋkanu**, celui que nous désignons sous le vocable d'arbitre-président. Quand donc les arbitres se sont assis à l'endroit qu'ils occupaient au cours de l'audience publique, lui reste debout, son bâton de justice à la main. Il proclame l'arrêt de la cour, le motivant par parties. Le président, qui prononce la sentence arbitrale, y cite fréquemment le dicton : **ta ŋgana, baaŋgula ŋgana**, cite le proverbe et fais le comprendre. **Ntyɛɛtyɛ mbiinsa ufwɑ ye nntɛtɛ ŋgana**, il faut être l'oiselet Ntyetye Mbinsa (Cisticola lateralis) pour se laisser prendre dans le lacet d'un proverbe.

Tandis qu'il prononce la sentence, le président interpelle ses collègues **sa buuŋgu**, pour bien marquer qu'il ne parle pas en son nom personnel **ɣɔɣɑ ŋŋkanu ŋgani**, mais au nom de toute la cour. Les arbitres d'ailleurs, sans attendre ses interpellations, confirment et soulignent par des battements de mains, les diverses parties de l'énoncé **sika ŋkɔɔŋkɔ** ou **laanda ŋkɔɔŋkɔ**.

Supposons qu'à un moment donné, le président se mette à raconter des choses, au sujet desquelles l'accord ne soit pas parvenu à se réaliser au **fɔɔŋgɔ**, les autres arbitres ne peuvent manquer de protester. Inutile d'insister sur le fait que l'arbitre qui a refusé de se ranger à l'avis de ses collègues, ne donne aucun signe d'assentiment **binsɛlala**.

Dans le prononcé de l'arrêt, le président ne distingue pas les

diverses parties de la sentence, en les attribuant, tel paragraphe au conciliateur Zombo, tel autre à l'arbitre Nsyala, avec amendement introduit par Mboma. On a obtenu l'unanimité sur telle formule complète, elle est présentée, telle quelle, comme étant la décision de la cour de justice.

Au cours d'une fête, organisée par Ignace Lutumba de Kitwenge, un certain Nkoko Nkeke avait, pris par la boisson vraisemblablement, injurié, puis frappé ses pères de Kitwenge. L'affaire passa devant une cour de ses pères, réunis en conseil. Pululu Ntondo, établi à Kindomba, et Mbala Malele, établi à Kimbata Mfinda, en constituèrent les personnages les plus marquants. Pululu proposa au conseil des pères d'imposer à l'étourdi une reconnaissance des droits de ses aînés, titre dont le montant économique s'élèverait à soixante-quinze francs. Mbala jugea cette somme trop forte et proposa de la réduire à quarante francs. L'accord se fit sur la proposition que voici : Demandons pour commencer soixante-quinze francs ; mais si les gens trouvent la somme imposée d'un taux par trop élevé, on en réduira le montant jusqu'à cinquante francs ! C'est sur cette formule que le conseil se mit d'accord. Constatons en passant le caractère de conciliation qui caractérise les décisions arbitrales.

Le président expose donc par parties toute la sentence avec preuves à l'appui. Les parties, présentes à l'audience, en prennent connaissance par le fait même. La rumeur publique s'en empare, et, pas plus tard que le marché prochain, toute la région est au courant du cas tranché dans ce patelin ignoré. La participation du grand public est d'ailleurs voulue, elle peut être utile le jour où une contestation viendrait à surgir.

Voici comment le président entame le prononcé de l'arrêt **fuunda nnsamu** :

ɛɛ luwiila ba yaaya ;	Vous tous écoutez ! Tous répondent : **Wɔɔ** !
Bɛɛtɔ ba nzɔɔnzi ;	Nous, membres de la cour de justice ;
Tuzɔɔnzɛlɛ ;	Nous avons décidé ;
Dyaambu dyaaku ;	Attendu que l'instruction de la cause ;
Bu bakɛɛŋgɛ ;	Est achevée ;
Baɣɛɛnɛ ku mbuta aau ;	Et qu'on m'a chargé de proclamer la sentence ;

Taa... kifu nɛtɛ... Un tel... s'est rendu coupable de...

En d'autres circonstances, le président peut remplacer la formule, qui clôture l'introduction : **kifu nɛtɛ**, par son équivalent : **mabaaŋga nɛtɛ**, un tel porte la responsabilité des infractions que voici...

Supposons qu'un arbitre soit forcé de mettre sa parenté en tort, il aura recours à une formule du genre que voici, pour s'excuser d'avance :

K'ufwɑ nsɔni ;	N'éprouve point de honte ;
K'umɔna mpasi ;	Ne te recuse pas ;
Ntaaŋgu lufwɑ ;	Au jour de ta mort ;
K'uzeeyɛ kɔ.	Tu n'en sauras plus rien.

Constatons que la formule qui commence, comme celle qui clôture la sentence : Nous, la cour de justice, nous avons décidé que... ne fait aucunement appel à l'autorité du chef terrien et trouve son parallèle dans l'absence de rôle, que ce propriétaire foncier doit jouer, dans l'admission de la demande. Nous n'avons trouvé chez les Bakongo orientaux aucune référence au chef, point de conseil secret, dont le chef assumerait d'office la présidence.

Lorsque le président a terminé l'exposé, puis indiqué ce que la partie mise en tort doit faire, l'arbitre résume ses dires comme suit : **i buuna bɛɛto, ba nzɔɔnzi, tuzɔɔnzɛlɛ** c'est ainsi que nous, membres de la cour, nous en avons décidé ! Il s'assied au milieu des applaudissements de toute l'assemblée.

La partie mise en tort y a appris ce qu'on attend d'elle pour paterniser son infraction. On détermine le jour où elle devra s'exécuter, la façon de le faire, entre les mains de qui. Chaque détail de cet arrangement ultérieur sera normalement souligné par les applaudissements des arbitres et étayé par des attendus.

Dans des questions plus épineuses, comme sont les questions relatives à des déterminations de frontières, le prononcé de la sentence peut occuper un laps de temps relativement long. La jurisprudence Kongo use d'un moyen, pour prévenir que l'attention des gens ne se détourne, ou ne se fatigue, par un effort trop longtemps soutenu. L'arbitre alors interrompt le prononcé de la sentence arbitrale, et se met à exécuter un pas de danse **kina ŋŋkanu**, pas de danse rythmé, qu'accompagnent des couplets improvisés à l'adresse de la partie mise en tort, refrains que toute l'assemblée, sauf évidemment les partisans de cette partie visée, répète en

chœur. L'arbitre seul danse, son bâton de justice à la main. Il marque la transition de la danse vers la continuation du prononcé de la sentence, en criant lukuumb' ee ! A supposer que le prononcé se prolonge encore outre mesure, rien n'empêche que le président, qui sent son auditoire lui échapper, d'avoir recours à de ces mouvements de danse une seconde, voire même une troisième fois.

Des décisions nulles, uniquement pour vice de forme, restent chose inconnue. Ainsi le nombre d'arbitres n'étant pas déterminé d'une manière fixe, il n'y a pas moyen de trouver là une cause de nullité des décisions arbitrales. De même, le grand nombre de causes ne demandant qu'une ou au maximum deux audiences, si l'un des arbitres, désigné par une des parties, fait défaut, l'instance est remise à une date ultérieure. On ne saurait arguer du fait que tel arbitre ou certains d'entre eux, n'ont pas assisté à toutes les séances, pour introduire une action en nullité contre la décision arbitrale ; le délibéré en commun au fɔɔŋgɔ doit avoir compensé ce défaut dans l'information, si le besoin s'en est fait sentir. Les conclusions auxquelles on était arrivé au cours de l'instance précédente, sont rapidement résumées par les parties en cause, sans que l'on attache une importance extrême au fait que tous les arbitres, actuellement présents, aient concurru à cette décision. Pourvu que la chose se vérifie pour le grand nombre de membres du collège, il ne se rencontre personne, qui y trouve quelque chose à redire. Le manque de publicité ne saurait affecter une décision arbitrale, car l'audience est essentiellement publique et le huis-clos un usage à introduire. La délibération secrète des arbitres, on l'a bien vu, ne mérite ce nom de „secrète" que d'une façon fort relative. De plus, publier une sentence arbitrale, qui ne contiendrait point l'énoncé des motifs, se trouve aux antipodes de la pensée Kongo. N'est-ce pas précisément le bien-fondé de la décision arbitrale qui la fera accepter par la partie mise en tort ? La seule cause qui fait, qu'une sentence arbitrale puisse être réduite à néant, c'est le manque d'équité, dont a fait preuve la cour de justice en la prononçant.

N'est nullement exclue, une sentence, dans laquelle on laisse à la partie mise en tort l'option entre deux sanctions à déterminer librement.

Soit la sentence qui frappa les Mbamba, installés près de Kivunda, actionnés par les gens de Kinzinga, alliés aux Mbata. Voici à la

suite de quelles circonstances. Les Mbamba, entre eux, en étaient venus à ne plus s'entendre sur un point, que mes informateurs prétendent ignorer. Un de ces Mbamba transporté de fureur, ne trouva rien de mieux pour exhiber sa rage, et attirer par là l'autre partie dans des difficultés inextricables, que de se transporter au marché du Nkandu voisin, d'y abattre d'un coup de fusil, le premier venu qu'il y rencontrerait, donc, une personne totalement étrangère à toute cette querelle. L'exalté tomba sur un nommé Nzeza, membre clanique des Mbata zi Kongo, établi à Kimbata Mfinda. Un coup de fusil en plein marché, et la victime tomba comme une masse !

Pour toute réponse à cette mise en demeure brutale, les gens de Mbata et ceux de Kinzinga réunirent leurs guerriers. La bataille s'engagea dans la brousse Ndamba, près de Kinzinga, et se termina par la fuite éperdue des Mbamba. L'arbitre Mungeni, originaire de Mbamba, intervint avant que la débandade ne s'achève en désastre, il obtint une trève en agitant son bâton de justice orné de trois barbes de bouc.

Les Mbata invitèrent l'arbitre Ngindu, de Kinkenge, à prendre la chose en main. Choix heureux, car Ngindu jouissait d'une réputation solide, que signalait d'ailleurs les six ou sept barbes de bouc vers le sommet de son bâton de justice. On plaida de part et d'autre dans la brousse dite Nkandu. Les femmes dansèrent au rythme du tambour-téléphone. Les Mbamba mis en tort, furent obligés de remettre, outre le bouc réglementaire, une indemnité de 5000 perles, ou, s'ils préféraient, 400 pièces de tissu raphia mbɔɔŋgɔ. Pour réunir les instruments du titre choisi, on accorde aux vaincus un sursis de trois jours de Nkenge. Ce laps de temps écoulé, ils vinrent s'exécuter, optèrent pour la première alternative et remirent les cinq mille perles. Leur promptitude à répondre à l'appel de la cour, les sauva de l'application de la loi du talion c'est-à-dire livraison d'un homme vivant pour un homme tué.

Il y eut autrefois des causes qui furent mal solutionnées. Au lieu de s'inspirer des normes du droit, laissées par les anciens, les arbitres ont tranché le cas d'après le nombre de „cadeaux" reçus. Loin de ramener la paix, les décisions arbitrales de ce genre, qui datent parfois d'il y a deux ou trois générations ou plus, n'ont pas d'autre chose à leur actif, que d'avoir entretenu des haines persistantes

entre deux groupes sociaux. **Maambu badyɛɛtɛ ba nzɔɔnzi**, les arbitres ont gâché ces causes disent les natifs.

L'animosité qui résulte de ces causes mal tranchées éprouve, encore de nos jours, de la peine à disparaître. On se rappelle encore qu'il y a longtemps, un natif de Kilwanda présentait des noix de palme en vente au marché du Konso Kilwanda, et y trouva un acquéreur dans la personne d'un natif du village voisin de Nsongo Lwafu. L'accord réalisé sur le prix, l'acheteur constata, qu'il lui manquait quelques perles pour payer au comptant. Il irait les emprunter, disait-il, en emportant sa marchandise. Le vendeur ne le vit plus revenir ! L'acheteur malhonnête se promenait sur la place du marché, comme si de rien était. Après trois appels, qui restaient sans effet, le vendeur, privé de sa marchandise ainsi que du prix convenu, perdit patience. En plein marché, il administra une gifle à l'acheteur malhonnête. Sans sourciller, celui-ci sortit son coutelas, et blessa son adversaire d'une large plaie d'où s'échappa un flot de sang. Casus belli !

D'un côté se rangèrent les Kyangala, de Nsongo Lwafu, avec leurs alliés les Mbensa Kyangala, de Ngungu Mata ; de l'autre côté se dressa tout ce que Kilwanda comptait en fait de guerriers, pour défendre leur droit lésé dans la personne du vendeur. Prenant l'offensive, les premiers groupes dépassent l'étang connu sous le nom de Nzembila, mettent le feu à un hameau de Kilwanda, occupé par un nommé Kwakula. On brûla pas mal de poudre, jusqu'au moment où les arbitres intervinrent et imposèrent une trêve.

Kilwanda choisit deux arbitres Kapitau Myesi, de Kongo di Lumbu, juriste célèbre, neuf barbes de bouc ornaient son bâton de justice et Tuba, originaire de Kingufulu, porteur d'un bâton de justice, orné de trois barbes de bouc. On parla fort longtemps et à la stupeur générale, personne ne fut mis en tort. La cour de justice se sépara sur ce conseil platonique de ne plus livrer bataille ! ! ! Kilwanda avait escompté, outre le complément du prix fixé, lors de l'achat des noix de palme, une forte indemnité du sang versé **ziika mɛɛŋga** et n'obtint rien. Comment dès lors s'étonner si l'animosité persiste ?

L'arrêt prononcé, aucune partie ne peut plus obtenir la parole, sauf à déterminer, avec la partie adverse, le comment de l'exécution de la sentence, si ce mode n'avait été lui aussi l'objet de la décision

de la cour, chose qui n'arrive que rarement. Il n'est surtout plus question de commencer une nouvelle plaidoirie. Tout a été dit au cours de la joute oratoire, avant que la discussion entre arbitres ne s'ouvre. Recommencer à parler ne présente dès lors plus aucune utilité.

Suit un petit vocabulaire qui a trait au gagnant et au perdant, découvert par la sentence arbitrale.

a) le gagnant, qui obtient la paternisation juridique : **ku manuuŋga kɛɛna**, il va gagner ; **nuuŋga muuntu ŋŋkanu**, gagner la contestation contre quelqu'un ; **nuuŋgi**, le gagnant ou **kinuuŋgi** ; **nuuŋgu aaku**, ta victoire ou encore **lunuuŋgu** ou **nduuŋga**, la victoire ;

b) le perdant, qui doit reconnaître le paternat d'autrui.

Ku mabɛla kɛɛna, il va perdre ; **bɛla ŋŋkanu**, être mis en tort ; dans le même sens **fwɑ ŋŋkanu**, **nata ŋŋkanu**, **ɣɔla ŋŋkanu**, perdre un procès ; **yuuna muuntu bɛlɛlɛ**, cet homme a été mis en tort ; **mbɛdi ŋŋkanu**, le perdant ; **ba nzɔɔnzi babɛla muuntu**, les arbitres donnent tort à quelqu'un ; **lubɛlɔ**, la condamnation ; **futa kikuma**, perdre un procès.

Les collèges arbitraux ne connaissaient pas de l'exécution de leur sentence. C'est l'actor même qui exécute les arbitrages, tout comme il poursuit lui-même toute la procédure. Dans le droit Kongo, et il n'est pas seul à en disposer de la sorte, il n'y a personne chargé d'office de tenir la main à l'exécution des jugements. Par leur nombre, les puinés constituent la richesse du „sui iuris", ils sont **mbɔɔŋgɔ baantu**.. Et leur commune volonté sert d'agent d'exécution de la sienne. Si les termes de la décision prêtent à contestation, cas purement hypothétique, les arbitres, et en leur absence, les greffiers, sont qualifiés par leur connaissance vécue de leur droit, pour connaître de l'interprétation de leurs arbitrages.

Notons encore que la question de temps n'intervient à aucun moment, permettant à la partie défenderesse d'opposer une prescription aux exigences de la partie demanderesse. Sauf stipulation spéciale, la non-exécution de la sentence n'entraîne en aucun cas la péremption de la décision, mais laisse la voie ouverte à la procédure destructive, que l'appel aux collèges arbitraux arrêtait précisément.

Il nous reste à examiner les réactions possibles de la partie mise

en tort. Le président, qui a promulgué la sentence, s'est rassis. L'auditoire applaudit. Quelques-uns commencent déjà à se communiquer leurs premières impressions **mvuuŋgu zi ŋŋkanu**. La partie, qui n'avait pas le droit de son côté, peut accepter sa mise en tort. Elle peut la refuser, sans pour cela abandonner la légalité, et s'inscrire en appel. Elle peut enfin refuser de se soumettre par un appel manifeste aux armes et c'est la guerre, ou par un appel, secret celui-là, aux forces de l'au delà. L'interjection en appel fournira la matière du chapitre suivant.

L'acceptation de la sentence est de loin le cas normal. Il ne s'agit pas seulement de s'épargner des soucis, mais surtout, de ne point s'exposer à la vindicte des défunts. La reconnaissance des droits lésés les fera échapper à une série d'actes de violence physique des vivants, tendant, conjointement avec l'action nocive des êtres de l'au delà, à la destruction de la substance du coupable et de son groupe. La partie condamnée accepte, reconnait la force obligatoire de la règle énoncée par l'autorité, qui exerce et restitue le paternat, autorité basée sur la disposition du Créateur et appuyée sur le consentement unanime des puinés.

Tant que parlait le président, les dépositaires du droit de la lignée s'étaient tus, honteux **nsɔni ibabakidi**. Tout le groupe, mais surtout le membre coupable, est pris de honte. Ils fixent les yeux au sol, car ils sentent braqués sur eux, les regards moqueurs de l'assemblée toute entière. Le souverain de la lignée exerce sa nervosité en frappant la terre avec l'extrémité d'un menu éclat de bois, qu'il tient de sa main droite **sɔka kitɛtila muuna nntɔtɔ**. Enfin, il écoute sans broncher tout l'acte d'accusation, dressé contre son groupe avec les attendus qui le mettent en tort ; il écoute enfin la sentence, qui l'atteint, et paternisera l'infraction de son puiné.

Supposons jugé à un taux important le montant économique du titre de reconnaissance des droits en faveur de la partie lésée. La première réaction sera celle-ci : le puiné, cause du malheur, ne se sent plus de honte et conscient qu'il est mal vu par les membres de sa famille, ne parle plus que de mettre fin à ses jours : **nntu ikɔɔŋkitila mu bimbuluuŋgu**, j'irai me casser la tête dans les ravins. Mais le père du clan tient un langage plus sensé et entre en pourparlers immédiats avec la partie gagnante, action de défense contre

les principes nocifs, qu'entraine une certaine communauté d'être destructrice du gagnant et du perdant.

Rares sont ceux qui payent au comptant le montant économique du gage de réparation. Ainsi fit Luyeye Mpudi polygame, établi à Kitwenge, avec ses trois femmes. Il se permit des relations interdites avec Nsenga, femme de clan de Kimbata. L'affaire s'ébruita. La femme se libéra des poursuites en dénonçant son complice. Les arbitres imposèrent au délinquant une reconnaissance des droits du mari, en constituant titre d'un montant de trois mille perles, une poule et un bouc. La parenté du délinquant avait prévu le coup et constitua, séance tenante, le titre demandé.

On obtiendra sans peine les sursis nécessaires pour réunir les instruments, qui composent le titre. „Je ne possède rien en ce moment, déclare l'aîné de la lignée, mais je vais faire le tour de mes puinés ; si cela ne m'avance pas, laissez-moi faire des dettes **dya mfuka** ; laissons passer trois marchés, vous me trouverez ici au quatrième : **mpaaŋgala tatu, yiina i ya ndwɛɛki ; ŋga ifuta maambu**, alors je payerai mon dû."

Ne réussit-il pas à constituer l'entièreté de son titre (l'ensemble des instruments ne composant qu'un et unique titre juridique) pour le jour indiqué, on lui concédera sans difficultés de nouvelles échéances, mais chaque échéance suppose constitution de titre complémentaire, quelques jarres de vin p. ex., reconnaissant le droit du gagnant.

Makengo Komba, établi autrefois à Kyosi, avait emprunté quatre tissus du genre **kimbuundi** à Masina, de Kimbata Mfinda. „Quand comptes-tu me restituer mes tissus?" — „Une fois que cette lune-ci sera éteinte, et que la clarté de la nouvelle lune aura atteint son maximum, je viendrai en personne te restituer mon dû." — „Et si je ne te vois pas arriver?" — „Si je ne me présente pas spontanément, je constituerai un gage supplétif s'élevant à deux jarres de vin." Masina réceptionna à-cinq reprises son titre supplétif, à la sixième échéance le débiteur lui remit trois pièces et demi de tissu. La mort de Masina seule interrompit le processus.

D'autrefois la partie, qui sort triomphante du procès, insiste : **ŋga bu k'ukwiisi kɔ, bwee tusa**?, si au jour déterminé, on ne te voit pas paraître, quel recours aurons-nous? Et la partie, mise en tort, de répondre par la bouche de son aîné : „Si au jour marqué, je ne

me présente pas, que les instruments du titre soient doublés." Sur cet engagement, pris devant tant de témoins, on se sépare. Si au jour marqué, notre homme ne parait pas, l'aîné du groupe, qui a gagné le procès, sera autorisé à se saisir de la personne physique de celui, qui a refusé de tenir ses engagements, ou, si cette éventualité s'avère impossible, rien ne l'empêche de mettre la main sur une des appartenances de celui, qui refuse de constituer le titre à lui imposé par décision arbitrale. Ce point retiendra encore plus tard notre attention.

Qu'arrive-t-il, si la partie, mise en tort, refuse d'accepter la décision, qui l'oblige à faire ceci ou cela? Et surtout si elle persiste dans cette manière de voir, malgré la diminution des prestations exigées? Pendant la proclamation de la sentence, l'arbitre remarquait bien que la colère prenait le dessus chez la partie mise en tort. Psychologues, les arbitres distinguaient nettement un **fuuŋgu**, un quelqu'un qui se tait, parce qu'il sait, qu'il ne dispose pas du don de la parole ; un sot aux yeux des natifs **zɔba** ; et cet autre homme, qui se tait, parce que la colère lui montait au cœur, un **mpakasa ndɔombɛ**, un buffle noir ou **binsɛlɛlɛ**. Qui sait la force à sa disposition, estime aisément qu'il est supérieur au droit. **Kɛɛŋgɛ mbuunsu**, il fronçait les sourcils, manifestait son mécontentement en comptant ses jeunes guerriers. L'arbitre-président s'évertuait de calmer ces transports belliqueux, en citant des proverbes dans le genre des suivants : **kaaŋga mbuunsu, kutula mbuunsu ; luta kwɩɩmɔ iluta**, que tu sois furieux, que tu sois calme, cela ne m'empêchera pas de promulguer la sentence. **Ou yɔ ulaamba luku lu mwiini, kutula mbuunsu, ŋgaatu u ŋkaka kadiidi kwɩɩndi lɔ kɔ**, si tu prépares un pain de manioc destiné à être mangé ce jour-là même, ne te montre pas en état de surexcitation, car un tiers ne le mangera probablement pas. Voici d'autres exemples : **nzɔɔnzi uzɔɔnza ; ŋkwu dyaambu ukwiikila**, à l'arbitre de trancher le différend, à celui qui a commis l'infraction, de s'y conformer. **Yu u ŋkaka Naa ŋgaaŋgu zi kitaaŋgila ; yu u ŋkaka Naa ŋgaaŋgu zi kiiŋga muuntu**, autres sont les procédés de celui qui se confie en lui-même ; (m. à m. de celui qui puise sa science dans le livre), autres sont les procédés de celui qui examine comment font les hommes. Or, ce dernier seul fera son chemin. Soumets-toi donc à la décision arbitrale. La cour de justice est composée de gens qui en

savent plus long que toi ! Bref un appel au bon sens du père, dont l'autorité confère la force à la règle de droit ; appel au bon sens des pères puinés, appuyant de leur consentement commun, l'autorité du „sui iuris". C'est à quoi tendent les proverbes dans le genre de celui-ci : **futa ŋguuŋgu, ulɛɛka**, paye ton crime et tu dormiras tranquille !

Si l'avertissement ne porte pas **luta nnwɑ nzɔɔnzi**, le président s'évertuera de démontrer le bien-fondé de la décision, en s'adressant à l'opinion publique. Il clôturera son exposé par un adage comme celui-ci : **ku zaandu ŋgyɛɛlɛ, k'intɛɛlɛ maambu kɔ ; ŋga makaaŋgu taambwɛɛlɛ, ka maambu kɔ ɛ?**, je me suis rendu au marché et je ne m'y suis rendu coupable d'aucun délit, maintenant que tu avoues t'être rendu coupable de relations illicites, tu parais étonné que cet aveu ait des suites.

Il se peut que la passion aveugle à tel point les responsables de la lignée mise en tort, que l'arbitre sent qu'il perd son temps. On rencontre en effet sans difficulté dans ces lignées, tout un tas de gens, qui, par leur bavardage et stupide vantardise, ne réussissent qu'à envenimer les affaires **baaŋgimisa maambu** ou **ɣɔɔŋgisa maambu**. Puis, quand ils ont causé l'échec des tentatives de conciliation, s'imaginent avoir remporté un gros succès. Devant l'inutilité manifeste des efforts pacifiques, l'arbitre tâchera d'éviter une effusion de sang, en proposant un délai. **Nntu ulɛɛka ubaka ndɔsi** disaient les anciens : tu iras te reposer et dormir, à la réflexion tu reconnaîtras le bien-fondé de notre proposition. Puis on se réunira une seconde fois en assemblée publique, on tranchera une nouvelle fois.

Supposons que l'ancien du groupe perdant s'entête à vouloir une solution, et ce, par la force des armes. Seul un arbitre, qui jouit d'un énorme ascendant sur la foule, peut se permettre d'en appeler à tous les gens présents, pour lier cet être dangereux avec des liens **nnsiiŋga** ou **mfuki**. Cela fait, on le livre à son adversaire. Il tombe sous la loi, qui régit le statut des personnes saisies. En agir de la sorte, en effet, n'est pas solutionner, mais grossir l'affaire, car normalement on remet comme gage un bien moins proche, pour dégager un objet plus proche, un puiné p. ex. pour libérer un père de la lignée. Or le voici engagé en personne. Solution qui n'est que fort rarement possible !.

Mais il doit arriver, que la lignée se refuse à voir son ancien lié. Il ne restait plus à leurs yeux que le recours à la force, au procédé de destruction de l'adversaire et c'est la guerre ! Les jeunes gens, cachés dans les hautes herbes, avaient prévu le coup en apportant leurs fusils. On épaulait, quelques coups de feu partaient, blessant ou tuant au petit bonheur parmi les gagnants ou parmi les spectateurs. Heureux si, avant que la colère excitée à la vue du sang ne monte à son paroxisme, des arbitres s'interposent, se basant sur l'inviolabilité de leur personne. S'ils parviennent à prévenir la destruction de l'adversaire, la cour reprenait à l'instant même l'instance pour connaître d'office (le seul cas où la chose se pratique dans la juridiction Kongo h. e. lorsque l'ordre du moment a été ou menace d'être gravement compromis) de l'outrage fait à la juridiction. Le résultat ne pouvait être qu'une aggravation de la sanction, d'après le dicton des anciens : **Wu usa ŋkwɛɛnɔ ɣu lɔɔŋga, ɣɔ kafwɛɛnɛ kɔ, ŋgeeyɛ kibɛɛni ukiyiiŋgɛsɛ**, toi qui poses la tête du prochain sur le plat, si celle-ci ne parvient pas à y rester, tu devras y poser la tienne propre.

Le sang versé se payait en esclaves ou par la mort. Homme pour homme. Tout le tort causé au groupe gagnant ou tout autre groupe lésé en ses appartenances, devait être réparé et ce sans préjudice de la réparation exigée par la première décision arbitrale, sans préjudice aussi de la réparation exigée pour outrage à la juridiction.

Qui s'estime lésé par une décision de la cour, et ne veut pas, ou ne peut pas faire appel aux armes, garde toujours le recours au droit sacré pour obtenir des défunts, ce que les vivants lui refusent. Le secret qui entourait la pratique dénommée **tɔlula lubasa**, casser une latte de palme, plaisait aux peureux que sont les Bakongo ; ou faut-il, avec plus d'exatitude, constater que la justice des natifs s'exerce surtout dans le droit sacré en vouant à l'action des ombres, celui qui refuse de reconnaître leur droit lésé.

Lumbu demandeur a fait mettre en tort un certain Kitunu. Celui-ci satisfit à son obligation de faire ce que la cour lui avait imposé, puis il se dit : **iyaambula kwɑɑndi Lumbu**, j'abandonne Lumbu aux forces de l'au delà. **Kilummbu ŋga ntɔlwɛɛlɛ lubasa ; ŋga si kafwɑ** un jour viendra où je casserai une latte de palme et cette pratique le fera mourir. Sa détermination arrêtée, Kitunu s'adresse à un spécialiste, sachant manœuvrer la figurine **Kiwɔ**

(statuette que les Bayaka de Popokabaka nomment **Mbɔɔŋgɔ**). Kitunu ne peut évidemment pas se présenter les mains vides devant le praticien. Pour commencer, voici déjà cinq couvertures de provision. Ce n'est là qu'une mise de fonds, un **kidiimbu**, un **kinata**, qui si elle est acceptée, engage le spécialiste à respecter les clauses de ce contrat, portant comme objet : le décès de Lumbu. Le jour en effet où Lumbu viendra à mourir, il reste au client d'y ajouter un fusil et un bouc en guise de décharge.

Dès que l'accord est réalisé, le spécialiste empoisonneur ouvre ses sachets à fétiches : peau d'antilope ou loque de tissu indigène contenant un assemblage des plus hétéroclites au gré apparemment du spécialiste. Tandis que notre praticien exhibe ce en quoi résident les forces, captées par sa formule magique, il s'accroupit et les étrangers lui font part des circonstances qui fournirent l'occasion de cette visite. Quand le motif qui les entraîne a été exposé en détail, ainsi que les anciennes causes de haine contre toute la lignée de Lumbu, le praticien, qui s'est réservé cette branche de l'activité, saisit un éclat de latte de palme traînant à terre, le casse en deux (c'est à ce rite qu'a été emprunté le nom de **tɔlula lubasa**), jette une cassure dans un de ses sachets en prononçant une imprécation contre l'ennemi. Le spécialiste ne peut pas s'attendre à voir se constituer le complément de ce qui lui est dû, tant que le résultat escompté n'a pas été atteint. Alors seulement décharge sera donnée par son client.

Il doit y avoir eu de ces **tɔlula lubasa** qui ont produit leur effet par autosuggestion de la partie en litige, qui fut avisée de la démarche entreprise par son adversaire mis en tort. Le contraire serait étonnant ! Comment résister aux forces invisibles, conjuguées contre sa personne par les incantations de l'homme du métier?

Si cependant l'effet attendu de ces incantations se fait attendre, et qu'il paraît plus aisé manifestement de casser une latte de palme que de tuer un homme, le spécialiste connaît fort heureusement quelques recettes de poison, pour se débarrasser lentement, sans alerter les gens, mais sûrement, de ceux qui échappent aux embûches dressées par les fétiches.

Ce procédé de **tɔlula lubasa** peut être utilisé avec autant de succès contre le témoin importun, qui a été cause, ou que l'on rend responsable de sa mise en tort dans un procès. La crainte de l'inconnu

pouvait atteindre un tel degré d'acuité, que les gens refusaient de porter témoignage ou d'entrer en conflit avec des groupements déterminés. Ajoutons, qu'il sera rare qu'on passe aux voies de fait contre un aîné de la lignée du gagnant, une fois la cause tranchée. La justice saisie de ce nouveau cas, aurait évidemment réagi avec force. Les voies secrètes présentaient bien trop d'avantages.

Ajoutez que le rite dit de **tɔlula lubasa** n'est nullement l'unique voie offerte. Qui se croit injustement mis en tort, peut s'adresser à la statuette **kisɔla mfiinda** dont nous avons déjà parlé. La différence d'avec le rite précédent, c'est que ce dernier s'accomplit au vu et au su de tout le monde, alors que le premier cherchait l'ombre. Ce nom marquait une statuette de 1 m. 5 de haut, levant avec menaces le poing qui serrait un gourdin. Un sachet, renfermant de la poudre explosive, restait suspendu à ces côtés. Voici donc le condamné s'adressant à sa statue.

Aa kisɔla mfiinda ;	Ah Kisola mfinda ;
Bandiidi mbɔɔŋgɔ zi luvunu ;	On m'a forcé de reconnaître le droit d'autrui d'une façon injuste ;
Ka mɔnɔ k'inata maambu ;	Sans que je sois passible du moindre reproche ;
Kaansi ŋgeeyɛ ;	Mais toi donc ;
Aa kisɔla mfiinda ;	Ah Kisola mfinda ;
Muuna kaanda diina ;	Que dans cette lignée-là ;
Badya nziimbu ;	Dans laquelle on a volé mon argent ;
Ka bakala baa bɔɔlɛ ;	Qu'ils ne restent pas à deux ;
Ka bakala ba tatu ;	Qu'ils ne soient pas à trois ;
A kisɔla mfiinda ;	Ah Kisola mfinda ;
Kani ntɛɛkɔlɔ ;	Ne fut-ce qu'un rejeton ;
ŋgee kisɔla mfiinda ;	Toi Kisola mfinda ;
Laanda kaka.	Poursuis les.

Puis symbolisant l'action vengeresse de la statuette, le spécialiste approche du sachet de poudre de chasse, que porte la figurine, un rien de cendres chaudes enveloppées dans une feuille et d'un bout de raphia. Dès que l'explosion retentit, il continue :

Aa aa kisɔla mfiinda ;	Ah ah Kisola mfinda ;
Baana badiidi mbɔɔŋgɔ ;	Que ceux qui se sont accaparés de mon avoir ;
ɣuuna kaanda dyaau ;	Dans cette lignée ;

Ka bakala baa bɔɔlɛ ;	Qu'ils ne soient pas à deux ;
Ka bakala ba tatu ;	Qu'ils ne soient pas à trois ;
Aa kisɔla mfiinda ;	Ah Kisola mfinda ;
Kani ntɛɛkɔlɔ ;	Ne fut-ce qu'un rejeton ;
ŋgee kisɔla mfiinda ;	Toi Kisola mfinda ;
Laanda kaka.	Poursuis les impitoyablement.

Cette apostrophe terminée, de quelques coups de houe, notre homme dispose neuf tertres minuscules, trois pour chaque lignée du clan injustement triomphateur. Il saupoudre le sommet de ces tertres de poudres enlevées aux sachets d'autres statuettes de même type ; y répand quelques feuilles d'un grand arbre **nnsaambu** (Cassia manii), enfin une pincée de cendres bien chaudes prises à n'importe quel foyer.

Aux premiers symptômes de maladie d'une personne, appartenant au groupement clanique du vainqueur de la joute judiciaire, la „vox populi" ne peut manquer d'y voir une confirmation de l'innocence du condamné.

Mais ce sont-là des exceptions. La sentence une fois prononcée, ses stipulations doivent être réalisées. En règle fort générale, les accords s'amorcent sans plus tarder avec la partie gagnante. Le fait seul d'être mis en tort, par une décision en règle, assujétit l'espèce mise en tort aux espèces sorties victorieuses de la lutte, tant dans le *fas* que dans le *ius*. S'il est vrai d'un côté, que la cour de justice ne disposait pas de force armée, pour contraindre les parties à paraître aux audiences, pour les obliger à soumettre leur litige à sa compétence, pour urger enfin les sanctions prononcées, cet assujétissement dans le droit sacré et dans le droit des vivants suffisait, en règle fort générale, pour faire accepter la sentence. C'est que la partie mise en tort, se verrait pratiquement mise au ban de la société Kongo. Or, cette éventualité épouvantait le grand nombre, même du groupe clanique de la partie mise en tort. Au cas donc où le fondé de pouvoir criait à la guerre, pour se révolter contre la sentence, du groupe des perdants partaient immédiatement des cris d'apaisement. Allaient-ils se laisser massacrer par la sottise d'un seul ? D'autant plus qu'à l'issue de la bataille, on retrouverait exactement la même sentence arbitrale, augmentée de tous les torts causés par la guerre. Pour compenser l'infraction commise, reconnaître le droit lésé et réparer l'être injustement lésé

par un des leurs, le groupe de ceux, qui, de par leur parenté, partagent une substance commune avec le délinquant, consentait à se soumettre, à reconnaître, par constitution de titre, comme légal, le droit d'autrui, et à cet effet à subir cette privation d'appartenances que la sentence déterminait, conformément à la coutume transmise par les ancêtres. Cette façon de faire prévenait l'annihilation de l'espèce commune, déjà diminuée par la mise en tort.

Contrairement à ce que nous constatons chez les peuples de droit écrit, les usages ne déterminent pas avec précision quelle sanction appliquer. C'est qu'aux yeux des conciliateurs, le but de toute procédure est une paternisation, une reconnaissance d'un droit, reconnaissance qui, pour être valable, doit se manifester dans un instrument, dont la décision arbitrale fixe la nature. L'arbitre coutumier donc n'a pas à choisir entre une peine de servitude pénale et une amende, dont la loi écrite détermine un maximum et un minimum.

Il existe une catégorie d'infractions, dont la coutume craint particulièrement les effets destructeurs sur l'espèce commune. La neutralisation des effets nocifs, la *sanction* qui y correspond, supposera un nombre, à définir ultérieurement par une sentence arbitrale, d'esclaves à livrer. D'autres contraventions ont un caractère moins grave. De même en effet qu'aux yeux des natifs, l'existence est chose qui se partage entre les membres d'un paternat avec une intensité variable, de même la force de mort n'agit pas partout avec une intensité égale. La sanction correspondante doit donc être laissée à l'appréciation des arbitres.

On peut trouver une confirmation de ce fait dans une norme, à laquelle on trouve certes des exceptions, et qui veut que, le montant économique de cet instrument de reconnaissance d'un titre, ne soit jamais formulé par la partie demanderesse. Elle laisse à la cour de justice le soin d'en déterminer „ex aequo et bono" la valeur économique. A la cour de justice de considérer la nature du dommage aux choses du paternat, causé par le fait d'autrui et, en se servant de ce point comme base, de déterminer la nature de la sanction. Tout au plus la partie demanderesse marquera son désappointement, chaque fois qu'entre le montant économique auquel la partie gagnante s'attendait, et le montant fixé effectivement par la sentence arbitrale il existe une marge par trop notable.

La cour est autorisée à réduire les exigences de la partie, qui sort triomphante, au cas où elle les aurait laissées sous-entendre.

Nseke Mbwila, établi à Kinzinga, obtint le divorce par consentement mutuel avec sa femme Mafuta de Mongo. La femme mourra vers 1915. Au cours de la procédure en restitution du titre matrimonial, Nseke mit en compte vingt couvertures d'un tissu qui n'était plus à ce moment dans le commerce. „Je les ai payées quinze francs chacune, déclara le mari." Mais les arbitres ramenèrent le prix à cinq francs pièce, car, prétendaient-ils, c'est bien là le prix versé autrefois pour des tissus de ce genre.

Dans ces décisions arbitrales l'œil pour œil, dent pour dent s'énonce dans tout son cynisme. On en retrouve jusque la formule : **mu diisu, mu diisu ; mu mbɔombɔ, mu mbɔombɔ ; mu diinu, mu diinu**, œil pour œil ; nez pour nez ; dent pour dent. Et tout laisse à croire que l'application de cette loi, telle qu'elle s'énonce, a constitué dans bien des cas un progrès notable, pour autant que son application dans une décision d'une cour, a posé un frein à la force brutale.

L'expression **sa mu nzuka**, rendre avec usure, montre bien qu'en dehors de la décision arbitrale, il ne s'agissait pas seulement d'appliquer la mesure d'œil pour œil ! La procédure de la force en effet, familière au primitif, a pour seule limite la destruction, donc la mort de l'adversaire et de tout ce qui possède une substance commune avec lui. Ainsi celui qui au cours d'une bataille avait tué deux ou trois hommes et qui dans les transactions qui suivent, se voit mis en tort, cet homme pouvait s'attendre à être forcé à constituer titre de reconnaissance du droit lésé, titre dont le montant s'élevait en esclaves au double ou au triple du nombre de ses victimes.

Faut-il ajouter que cette loi du double ou du triple, le **nzuka** trouve son application encore de nos jours, surtout lorsqu'on a affaire à un adversaire faible ou peureux. Voici un cas tout récent.

Une interdiction avait paru défendant aux natifs, sous certaines conditions, de brûler encore les herbes des brousses. Il se fait un jour, qu'un groupe de gens de Kimabondo, appelés Bayaka par les natifs des bords de la Lumene, rentre de Léopoldville lourdement chargé en pagnes, sel, etc., tout matériel qu'un Muyaka transporte huit jours de suite, pour épargner quelques francs.

Arrivé à la dernière étape, à Kimpuni, est-ce le désir de fumer, ou de préparer la popote (les Bayaka n'étaient pas admis dans les villages des Bakongo), le groupe avait allumé un petit feu. Mais le vent aidant, toute la brousse Wamikota au nord de Kimpuni ne tarda pas à se transformer en un immense brasier. Cinq hommes de Kimpuni vinrent au devant des voyageurs, profitèrent de leur peur pour mettre ces seize Bayaka à la ficelle. On les ramène à Kimpuni, où tout ce qui vit au village se ligue contre eux. Leur feu insensé les mettait en mauvaise posture devant l'État. En fait, nos zélés défenseurs des décrets songèrent au gibier, définitivement perdu pour eux cette année, puisque les herbes venaient de passer au feu. A Kimpuni même, les Bayaka subirent chacun une flagellation, puis on exigea du chef de la bande une somme de soixante-quinze francs, qu'ils se déclarèrent heureux de payer, partie en espèces, partie en nature. Puis on les relâcha. Ces faits se passèrent en 1938.

(*à suivre*)

EIGENAARDIGE TOONSTRUCTUUR VAN ENKELE BANTOETALEN IN HET NOORD-WESTEN VAN BELGISCH-KONGO

door L. B. de Boeck, C. I. C. M.
(*Libanda, Belgisch-Kongo*)

Inleiding

Het tonologisch onderzoek der Bantoetalen, dat vóór enkele jaren aangevat werd, gaat snel vooruit. Om maar bij de Bantoetalen van Belgisch-Kongo te blijven : vóór 1934 waren er enkel een paar tonologische opmerkingen over deze talen gepubliceerd ; in 1938 verschijnt in de „Kongo-Overzee Bibliotheek" de grammatica van het Lonkundo door p. Hulstaert en in 1939 deze van het Tshiluba door prof. Dr Burssens, die voor het eerst over de ganse lijn met de tonologie rekening houden (1). Ondertussen groeide de systematiek der tonologie en werd ze even uitgebreid als de phonetica met al haar hoofdstukken : tonetiek en tonologie, kontaktverschijnselen, enz. Er is zelfs een historisch licht over de tonologie der Bantoetalen gekomen ; zij kunnen reeds in verscheidene groepen worden ondergebracht naar gelang hun tonologische structuur, en overgangsstadia worden zichtbaar. Er blijven natuurlijk nog vele onbekenden over ; doch daar het technisch onderzoek in grote trekken vastgelegd is, komen er nu alle ogenblikken nieuwe feiten aan het licht.

Toen we vóór een paar jaren in het Kongo-Ubangi-gebied ons systematisch taalonderzoek begonnen, viel ons aldra het volgend merkwaardig feit op. De woordmelodie in enkele Ngombe-dialecten

(1) G. Hulstaert, *Praktische Grammatica van het Lonkundo (Lomongo)* (Antwerpen, De Sikkel) ; A. Burssens, *Tonologische Schets van het Tshiluba* (id.).

is meestal — zoals te verwachten was — gelijk aan deze van het Lonkundo. Doch daarnaast waren er dialecten die een andere — naar het scheen een tegenovergestelde — woordmelodie hadden en die dus meer naar het Tshiluba-type ging. Langzamerhand konden we deze dialecten beter bepalen ; ze schenen vooral in het gewest Bomboma aanwezig te zijn. P. Leo Stappers, die ons voor het eerst met de toongroepen in de Bantoetalen bekend maakte (1), wees ons er op, dat een zeer systematisch onderzoek nodig is voor sommige zeer eigenaardige toonstructuren der Bantoetalen.

We hebben nu een tiental talen (2) of dialectgroepen — die van het Lonkundo-type afwijken — aan een systematisch onderzoek onderworpen, en daarbij zeer eigenaardige toonstructuren aangetroffen. Wat we hier mededelen, is een voorbeeld van zulk een aantal structuren. We bepaalden ons bij de tonologie der naamwoorden. Het is hier natuurlijk niet de plaats om een volledige tonologische structuur van het naamwoord in deze talen of dialectgroepen te geven die alle schakeringen en alle feiten tot in het uiterste nagaat. Wat we hier brengen, zijn in zekere zin maar schetsen. We behandelden alleen de tonologie der naamwoorden en dan nog maar van een klein gedeelte van de woordenschat. We hebben ons ook maar bepaald tot de naamwoorden die in al de onderzochte talen voorkwamen. Verder werd de invloed van de tonologie der naamwoorden op de omstaande woorden maar even aangestipt. Ons doel was enkel de eigenaardige toonstructuur van enkele dier (onbekende) talen of dialectgroepen bekend te maken.

We geven eerst een schets van de tonologie der naamwoorden in het dorpsdialect van Botoko, een dorp aan de Muanda-rivier. Hieraan kan men de afwijkende toonstructuur van de andere talen toetsen. Alle dialecten die we hier onderzoeken, vertegenwoordigen afzonderlijke talen — of dialectgroepen — ; d. w. z. dat de sprekers elkaars dialect onderling niet kunnen verstaan tenzij na veel

(1) Ondertussen had p. HULSTAERT daarover ook een opstel in *Aequatoria* gepubliceerd, wat ons echter eerst na de oorlog bekend werd.

(2) De idiomen gesproken in Botoko, Likpangbala, Iniele, Bokonzi, Maleke-Moleke, Moliba, Ebuku zullen achtereenvolgens in *Kongo-Overzee* behandeld worden.

kontakt en omgang ; het zijn voor hen verschillende talen. Enkel voor de twee volgende dorpsdialecten schijnt dit niet op te gaan : de mensen van Likpangbala en Iniele zeggen dat ze elkaar wel kunnen verstaan, al weten ze wel dat er verschil is tussen hun dialecten. Deze twee dialecten — ongeveer in de uiterste kanten van de dialectgroep gesproken — geven dan te kennen welk tonologisch verschil er tussen twee dialecten van éénzelfde dialectengroep (of taal) kan bestaan.

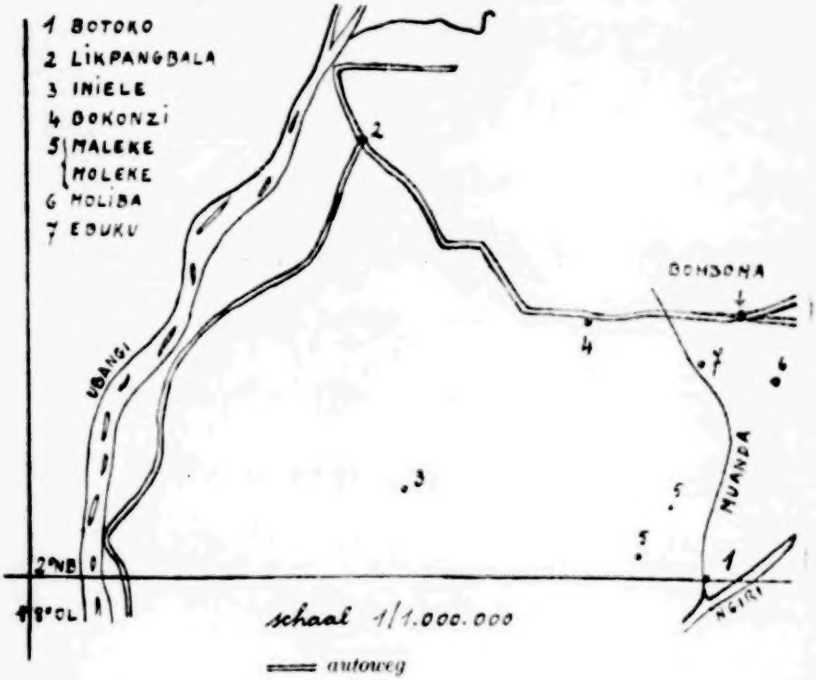

De dorpen waarvan het dialect onderzocht werd, liggen niet zo buitengewoon ver van elkaar, ten minste niet in deze weinig bevolkte streek. Het hierbijgaand kaartje geeft daar een idee van, doch het zegt ook weer niet dat er bv. tussen Likpangbala en

Iniele geen enkel dorp ligt tenzij langs de weg die de oevers van de Ubangi volgt (1).

A. De tonologie der naamwoorden in Botoko

Proefpersoon : Camille Madzaba, ongeveer 14 jaar ; verbleef steeds in zijn dorp en was maar een half jaar op de missie. Verder hielp ook Matamobe van hetzelfde dorp ; deze was ongeveer 19 jaar en had bijna het 5de studiejaar geeindigd. Ze waren allebei zeer toonvast.

Dorp : Botoko (hoofdij Kutu-Aval), gelegen in de monding van de Muanda, bijrivier van de Ngiri, die ook Bomboma aandoet.

I. De begintoon der naamwoorden

Deze naamwoorden werden afgevraagd met een adjectief achter zich ; we hebben dus de begintoon zonder pauzale invloed.

A. Meerklankgrepige nw. :

I met stamtonen hoog-hoog : **mosálá**, *werk ;* **libóngó**, *knie ;* **molúká**, *beek ;* **libángá**, *steen ;* **libóngó**, *oever ;* **mokóló**, *volwassene.*

II met stamtonen laag-laag : **ekolo**, *been ;* **libumu**, *buik ;* **munɔkɔ**, *mond ;* **ekolo**, *streek ;* **modzinga**, *rook ;* **mokɔlɔ**, *dag.*

III met stamtonen laag-hoog : **makilá**, *bloed ;* **lidzibá**, *vijver ;* **bokiló**, *schoonouder ;* **likoló**, *hemel, boven.*

IV met stamtonen hoog-laag : **ebɔ́kɔ**, *arm ;* **motéma**, *hart ;* **lintáma**, *wang ;* **mabélɛ**, *borsten.*

B. Meerklankgrepige nw. doch zonder prefix, of met **n-** prefix of met klinkerstam :

I met tonen hoog-hoog : **nkíngó**, *hals.*

II met tonen laag-laag : **ntaba**, *geit ;* **lele**, *man.*

III met tonen laag-hoog : **mbongó**, *olifant ;* **mbelí**, *mes ;* **mpatá**, *schaap ;* **mweté**, *boom.*

(1) De transcriptie, met inbegrip van de toontekens, is de gebruikelijke van *Kongo-Overzee* ; het kapje voor de lage toon (à) werd evenwel niet gebezigd. We schreven **nk**, **ng** voor wat in werkelijkheid **ŋk** en **ŋg** is, doch steeds **ŋw** waar dit wordt gehoord.

IV met tonen hoog-laag : **ndáko**, *hut* ; **nkéma**, *aap* ; **mbóka**, *dorp* ; **mwána**, *kind* ; **lino**, *tand*.

C. Eenklankgrepige nw. :

I met hoge toon : **nsú**, *vis* ; **nsó**, *kip* ; **mpó**, *muis* ; **litói**, *oor*.

II met lage toon : **mbwa**, *hond* ; **nkɛi**, *ei* ; **moto**, *mens* ; **nkɔi**, *luipaard*.

II. De naamwoorden vóór andere woorden

Deze naamwoorden staan aan het begin van de zin doch worden gevolgd door allerhande andere woorden. Deze woorden waren *ofwel* wederom gevolgd door andere woorden (en dan staan er ... achter), *ofwel* pauzaal (en dan staat er een gewone . achter).

1. vóór adjectieven :

Type A. I **mosálá monénɛ**..., *een groot werk* ;
II **ekolo enénɛ** ..., *een groot been* ;
III **lidzibá linénɛ**..., *een grote vijver* ;
IV **mabɔ́kɔ manénɛ**..., *grote armen* ;
B. I **nkíngó enénɛ**..., *een grote hals* ;
II **lele monénɛ**..., *een grote man* ;
III **mweté monénɛ**..., *een grote boom* ;
IV **bána banénɛ**..., *grote kinderen* ;
C. I **nsú enénɛ**..., *een grote vis* ;
II **mbwa enénɛ**..., *een grote hond*.

2. vóór aanwijzende voornaamwoorden :

Type A. I **mosálá mu**..., *dit werk*... ;
II **bampele bá**..., *deze mannen* ;
B. II **lele yó**..., *deze man* ;
III **mweté mu**..., *deze boom* ;
IV **ndáku yé**..., *deze hut* ;
C I **nsú yeyé**..., *deze vis*.

3. vóór bezittelijke voornaamwoorden :

Type A. I **mosálá mwángá**..., *mijn werk* ;
II **ekolo yangá**..., *mijn been* ;
IV **mabɔ́kɔ mángá**..., *mijn armen* ;
B. III **mweté mwángá**..., *mijn stok* ;
IV **mwána wangá**..., *mijn kind* ;
C. I **nsú yangá**..., *mijn vis* ; **nsú yángá**..., *mijn vissen*.

4. vóór werkwoordvormen :

Type A. I **mosálá mwísí**..., *het werk is gedaan ;*
II **ekolo ébébi**..., *het been is slecht geworden ;*
B. III **mweté móbúkéi**..., *de stok is gebroken.*

5. vóór genitief : zie verder de nw. in de genitief.

Besluit : De naamwoorden worden in hun toonmelodie niet beïnvloed door de woorden waaraan ze voorafgaan.

III. De naamwoorden achter andere woorden

We onderzoeken hier enkel drie constructies waarin de náamwoorden met het voorafgaande woord in grammaticale verbinding staan.

1. *Na werkwoorden.* De werkwoorden hebben vele vormen, doch we hebben nog niet ondervonden dat verschillende werkwoordvormen een verschillende tonale invloed zouden hebben op het daaropvolgende naamwoord. We hoeven de nw. dus enkel na de verscheidene toonklassen der werkwoorden te onderzoeken. We vonden in Botoko maar twee toonklassen bij de werkwoorden, nl. zij die in de imperatief hoog-hoog zijn en andere die aldaar laag-hoog zijn.

Bv. : laag-hoog : **bengá**, *achtervolg ;* **bandá**, *begin ;* **kundá**, *begraaf ;* **keká**, *bezie ;* **tumbá**, *verbrand ;* **dzibá**, *sluit ;* **meká**, *beproef ;* enz.

hoog-hoog : **lámbá**, *maak gereed ;* **bété**, *sla ;* **bómbá**, *verberg ;* **tóngá**, *bouw ;* **búká**, *breek ;* **bólá**, *verniel ;* **tómá**, *zend ;* **tómbá**, *hef op, neem.*

Na werkwoord van het type „laag-hoog" :

Type A. I **bandá mosálá**..., *begin het werk ;*
II **dzibá munɔkɔ**..., *doe de deur dicht ;*
B. III **keká mpatá**..., *kijk naar het schaap ;*
C. II **bengá mbwa**..., *volg de hond.*

Na werkwoord van het type „hoog-hoog" :

Type A. III **túbá elambá**..., *doorboor het kleed ;*
A. IV **fútá makóna**..., *betaal het geld ;*
B. III **búká mweté**..., *breek de stok ;*
B. IV **tómá mwána**..., *stuur het kind ;*
C. I **pá nsú**..., *geef de vis.*

2. *Na genitiefpartikel.* De tonen van het genitiefpartikel kunnen verschillen volgens de regens.

Type I	Type II	Type III	Type IV
moto wa mosálá... *de werkman*	**wa ekolo...** *de eigenaar van het been*	**wa mpatá...** *de eigenaar van het schaap*	**wa ndáko...** *de eigenaar van de hut*
bato bá mosálá...	**bá makolo...**	**bá mpatá...**	**bá ndáko...**
mosálá	**mwá bampele...** *mannenwerk*	**mwá mpatá...** *werk bij de schapen*	**mwá mabɔ́kɔ...** *handenarbeid*
misálá	**myá bampele...**	**myá mpatá...**	**myá mabɔ́kɔ...**
wáto wá mosálá... *de prauw van het werk*	**wá bampele...** *de prauw van de mannen*	**wá mpatá...** *de prauw voor de schapen*	
máto má mosálá...	**má bampele...**	**má mpatá...**	
mai má mosálá... *water voor het werk*	**má bampele...** *water voor de mannen*	**má mpatá...** *water voor de schapen*	**má ndáko...** *water van het huis*
nzelá ya mosálá... *de weg naar het werk*	**ya bampele...** *de weg der mannen*	**ya mpatá...** *de weg der schapen*	**ya ndáko...** *de weg naar het huis*
nzelá meerv. **yá mosálá...**	**yá bampele...**	**yá mpatá...**	**yá ndáko...**
libélá dzá mosálá... *de werkput*	**dzá bampele...** *de put der mannen*	**dzá mpatá...** *de put der schapen*	**yá bána...** *de put der kinderen*
mabélá má mosálá...	**má bampele...**	**má mpatá...**	**má bána...**
ndáko ya mosálá... *de werkhut*	**ya bampele...** *de hut der mannen*	**ya mpatá...** *de hut der schapen*	**yá bána...** *de hut der kinderen*

3. *Na voorzetsel.* Er bestaat in deze taal, evenals in de omliggende, maar één werkelijk voorzetsel, nl. **o**.

Type A. I **ó mosálá**..., *op het werk*;
B. IV **ó ndáko**..., *in de hut*.

Besluit: De tonen der naamwoorden blijven steeds onveranderd; het voorafgaande woord heeft er geen invloed op.

De toonmelodie der naamwoorden in Botoko blijft steeds dezelfde; ze wordt niet beïnvloed door de volgende woorden noch door de voorafgaande. We gaven steeds de niet-pauzale tonen op.

Vóór pauza verandert de toon : de laatste toon wordt zo nodig laag ; de voorlaatste blijft steeds onveranderd.

Wij menen dat de aangehaalde voorbeelden volstaan om te laten zien dat er nergens een verandering in de toonmelodie te bespeuren valt. Bij de volgende talen die we zullen behandelen, is er meer omzichtigheid geboden daar de toonmelodie steeds verandert.

B. De tonologie der naamwoorden in Likpangbala

Er stonden ons wel een tiental en meer proefpersonen ter beschikking. We kozen er drie kleine jongens uit, die nooit buiten het dorp geweest waren en geen school gelopen hadden. De ouderen stonden er bij om desnoods bij te springen. Het *dorp* Likpangbala ligt tegen Belgisch Dongo, gewest Bomboïna.

I. De begintoon der naamwoorden

Deze naamwoorden werden afgevraagd met een adjectief na zich ; ze hebben dus de toonmelodie in niet-pauzale stand.

Type A. I **mosala**..., *werk* ; **moluka**..., *beek* ; **ibɔngɔ**..., *knie*.
II **ekolo**..., *been* ; **munɔkɔ**... *mond* ; **bambele**..., *mannen* ;
III **bokilo**..., *schoonouder* ; **ikolo**..., *hemel, boven* ;
IV **ebɔkó**..., *arm* ; **motemá**..., *hart* ; **itamá**..., *wang* ; **ibongó**..., *oever*.
B. I **ngingó**..., *hals* ;
II **lele**..., *man* ;
III **mwete**..., *boom* ; **nzela**..., *weg* ; **bata**..., *schaap* ;
IV **mwaná**..., *kind* ; **ndakú**..., *hut* ;
C. I **swe**..., *vis* ; **itó**..., *oor* ;
II **mva**..., *hond* (1) ; **ngɔi**..., *luipaard*.

II. De naamwoorden vóór andere woorden

1. *Vóór adjectieven.* In pauzale toon, zonder daaropvolgend woord.

(1) **m** van **mva**, *hond*, is de dentilabiale **m**.

Type A. I **mosala mwanganda**, *een groot werk* ;
II **ekolo yanganda**, *een groot been* ;
III **bokilo fánganda**, *de grote schoonmoeder* ;
IV **ebɔkó yanganda**, *een grote arm* ;
B. I **ngingó yánganda**, *een grote hals* ;
II **lele wanganda**, *een grote man* ;
III **mwete mwanganda**, *een grote boom* ;
IV **ndakú yánganda**, *een groot huis* ;
C. I **swe yánganda**, *een grote vis* ;
itó sanganda, *een groot oor* ;
II **mva yánganda**, *een grote hond*.

Deze naamwoorden hebben natuurlijk dezelfde toon als onder n^r I : ze bevinden zich in dezelfde omstandigheden. De toon van het akkoordprefix van het adjectief verandert en wel o. a. volgens de prefix-klasse waartoe het naamwoord behoort, zoals verder nog duidelijker zal worden.

2. *Vóór aanwijzende voornaamwoorden*. Deze werden gevolgd door een adjectief, dit laatste echter stond voor de pauza.

Type A. I **mosalá múmú mwanganda**, *dat grote werk* ;
II **ekolo eyé yanganda**, *dit groot been* ;
III **bokilo oyó fanganda**, *deze grote schoonmoeder* ;
IV **ebɔkó eyé yanganda**, *deze grote arm* ; (1)
B. I **ngingó eyé yanganda**, *deze grote hals* ; (1)
II **lele oyó wanganda**, *deze grote man* ;
III **mwete múmú mwanganda**, *deze grote boom* ;
IV **ndakú eyé yanganda**, *deze grote hut* ; (1)
C. I **swe eyé yanganda**, *deze grote vis* ;
itó sisí sanganda, *dit groot oor* ;
II **mva eyé yanganda**, *deze grote hond*.

Enkel de naamwoorden van het type A I hebben een verandering ondergaan. Nog een paar voorbeelden : **ibɔngó sísí**..., *deze knie* ; **moluká múmú** ..., *deze beek*. Noteer hoe het akkoordprefix der adj. steeds laag is, en hoe de naamwoorden die hogerop een hoog akkoordprefix gaven, hier een aanwijzend vnw. na zich

(1) De eindklinker van het naamwoord werd bij het snel spreken **w**.

hebben met de normale toonmelodie, precies gelijk na de andere naamwoorden (1).

3. *Vóór bezittelijke voornaamwoorden.* Na type A vroegen we de bezittelijke vnw. vóór pauza ; na type B en C vóór een adjectief.

Type A. I **mosala mwanga,** *mijn werk ;*
II **ekolo yanga,** *mijn been ;*
III **bokilo fanga,** *mijn schoonmoeder ;*
IV **ebɔkɔ́ yanga,** *mijn arm.*
B. I **ngingó yánga yánganda,** *mijn grote hals ;*
II **lele wanga wanganda,** *mijn grote mannelijke (eend) ;*

(1) We laten nog enkele voorbeelden volgen die licht werpen op de tonologie van het adjectief : **mosalá mwanganda**..., *een groot werk* ; **ngingó yánganda**..., **ngingo eindó**..., *een grote hals, een zwarte hals* ; **mosalá bɔzito**..., *een zwaar werk* ; **ekolo yanganda**..., **ekolo eindó**..., *een groot been, een zwart been* ; **monɔkɔ mwanganda**..., *een grote opening* ; **lele wanganda**..., *een grote man* ; **bokilo fánganda**..., **bokilo bóla**..., **bokilo bóindó**..., *een grote, goede, zwarte schoonmoeder* ; **mwete mwanganda**..., *een grote stok* ; **nzela yángandá**..., **nzela bóindó**..., **nzela éla**..., *een grote, zwarte, goede weg* ; **ebɔkɔ́ yanganda**..., *een grote arm* ; **ndakú yanganda**..., *een groot huis* ; **mandakú manganda**..., *grote huizen* ; **mva yángandá**..., *een grote hond* ; **swe yángandá**..., *een grote vis.*

dziba móluka mwanganda..., *sluit de grote rivier af* ; **tombá ekolo yanganda**..., *neem het grote been* ; **tombá ngingó yánganda**..., *neem de grote hals* ; **kunda bɔ́kilo fanganda**..., *begraaf de grote schoonmoeder* ; **dziba nzéla yánganda**..., *sluit de grote weg af* ; **boma mva yánganda**..., *dood de grote hond.*

mosalá mwá móluka mwanganda..., *het werk aan de grote rivier* ; **ekolo ya bambele banganda**..., *het been van de grote mannelijke dieren* ; **baná ba ndákú yanganda**..., *de kinderen van de grote hut.*

mosalá múmú mwanganda..., *dat grote werk* ; **ngingó eyé yanganda**..., *die grote hals* ; **nzela eyé yanganda**..., *die grote weg.*

Men kan hier zien hoe eigenaardig de tonologie van het adjectief is. De hoge tonen die het hier heeft, zijn volkomen zeker ; wijzelf waren verwonderd genoeg over deze schijnbaar willekeurige toonveranderingen om de proefpersonen immer opnieuw deze „anormaliteiten" te doen herhalen, doch steeds klonk het onveranderd gelijk we het opgetekend hadden. We mogen ook wellicht laten opmerken dat, niettegenstaande we steeds zo eenvoudig mogelijke voorbeelden namen, we soms tot half geforceerde woordkoppelingen onze toevlucht moesten nemen, zoals bv. *begraaf de grote schoonmoeder.* Dit kwam omdat we maar een zeer klein gedeelte van de woordenschat gebruikten, een 150 woorden ongeveer ; en om in alle voorbeelden en woordkoppelingen dezelfde toontypes te onderzoeken, moesten we er soms „geforceerde" woordkoppelingen van maken.

III **mwete mwanga mwanganda**, *mijn grote stok ;*
IV **ndakú yánga yánganda**, *mijn grote hut ;*
C. I **swe yánga yánganda**, *mijn grote vis ;*
itó sanga sanganda, *mijn groot oor ;*
II **mva yánga yánganda**, *mijn grote hond.*

De naamwoorden hebben vóór de bezittelijke vnw. hun gewone toonmelodie. Het akkoordprefix van de bezitswoorden heeft dezelfde toonmelodie als dat der adjectieven.

4. *Vóór werkwoordvormen*, in pauzale stand :

Type A. I **mosala mumbo**, *het werk is gedaan ;*
II **ekolo etenye**, *het been is gebroken ;*
III **bokilo áwei**, *de schoonmoeder is dood ;*
IV **ebɔkɔ́ etenye**, *de arm is gebroken ;*
B. I **ngingo etenye**, *de nek is gebroken ;*
II **lele awei**, *de man is dood ;*
III **mwete motenye**, *de stok is gebroken ;*
IV **ndakú ebukoi**, *de hut is ingevallen ;*
C. I **swe ewei**, *de vis is dood ;* **itó sɔ̌tɔ**, *het oor is... ;*
II **mva ewei**, *de hond is dood.*

De naamwoorden blijven onveranderd, behalve type B. I dat zijn eindhoge toon verloren heeft. Noteer dat type A. III een hoge toon na zich heeft, wanneer de andere pers. pron. toch allemaal laag zijn, zelfs achter **lele**. De toon van **áwei** is volkomen zeker, evenals deze van **ngingo** ; dit laatste woord hebben we traag doen uitspreken om geen elisie met de volgende klinker te hebben.

5. *Vóór genitiefconstructie*. De genitief zelf kwam soms vóór pauza, soms niet ; zie de „....".

Type A. I **mosalá mwá móluka**, *het werk aan de beek ;*
B. I **ngingó yá moluka**, *de hals van de beek ;*
ngingó yá mva, *de hals van de hond ;*
A. I **mosala mwa ngingo**, *het werk aan de hals ;*
moluka mwa swe, *de vissenbeek ;*
ibɔngɔ sa mva, *de knie van de hond ;*
A. II **munɔkɔ mwa ndaku**, *de deur van het huis ;*
munɔkɔ mwa mva, *de muil van de hond ;*
B. III **mwete mwá ndákú**.... *de boom van bij de hut ;*
mwete mwa mva...., *de stok voor de hond.*

De tonen van het naamwoord blijven onveranderd, behalve van de naamwoorden van het type A.I ; deze krijgen een hoge eindtoon wanneer ze een naamwoord regeren dat niet tot het type B I of C behoort.

6. *Vóór een relatiefconstructie.*

Type A. I **mosalá mwǎmbakí wɛ**,... *het werk dat ge gegeven hebt,...*

II **ekolo ěténákí wɛ**,... *het been dat ge gebroken hebt,...*

III **bokili ǎkákí ɔlɔ**,... *de schoonmoeder die vandaag gekomen is,...*

IV **mabɔkɔ́ mǎténákí wɛ**,... *de armen die ge gebroken hebt,...*

B. I **ngingó ěténákí wɛ**,... *de nek die ge geknakt hebt,...*

II **lele òámbakí mosala**,... *de man die ge werk gegeven hebt,...*

III **mwete mǒténákí wɛ**,... *de stok die ge gebroken hebt,...*

IV **ndakú ětóngákí wɛ**,... *de hut die ge gebouwd hebt,...*

C. II **mva ěbómakí wɛ**,... *de hond die ge gedood hebt,...*

De naamwoorden vóór een relatiefconstructie blijven onveranderd ; enkel deze van het type A I krijgen een hoge eindtoon.

Besluit : 1. De tonen der naamwoorden worden niet beïnvloed door de daarop volgende woorden, tenzij dezé van het type A. I, die in sommige gevallen een hoge eindtoon krijgen, en deze van het type B. I dat in één geval zijn hoge eindtoon laag maakt.

2. Het is opvallend dat de woorden die op het naamwoord volgen, soms tonologisch door het naamwoord beïnvloed worden. Dit gebeurt :

a. om wille van de grammaticale klasse van het nw. Zie bv. de tonen van het onmiddellijk volgend adjectief na nw. met n-prefix of zonder prefix ;

b. om wille van de toonklasse van het nw. Zie bv. de nw. van het type I en III A of B. Het genitiefpartikel wordt hoog, tenzij het rectum een nw. is met n- of zonder prefix. Hierop is echter

wederom een uitzondering, bv. **nzela yá swe**... *de weg die de vis volgt*, zoals we verder zullen zien.

Er zijn dus twee soorten oorzaken die maken dat het nw. het volgend woord tonologisch kan beinvloeden : een tonologische én een grammaticale. Dezelfde feiten zullen we verder aantreffen.

III. De naamwoorden na andere woorden

1. *Na werkwoorden.* De werkwoorden hebben twee toonklassen ; ze zijn in de imperatief :

a. laag-hoog : **tená**, *breek* ; **tombá**, *neem* ;

b. laag-laag : **toma**, *zend* ; **kunda**, *begraaf* ; **meka**, *beproef* ; **dziba**, *sluit*.

Na werkwoorden van de klasse laag-hoog :

Type A. I **tená móluka**..., *snij de beek door, steek over* ;
II **tombá ékolo**..., *neem het been* ;
III **tombá bókilo**..., *draag de schoonmoeder* ;
IV **tombá mábɔkó**..., *neem de armen* ;

B. I **tena ngingo**..., *breek de nek* ;
II **tombá léle**..., *neem de mannelijke (kip)* ;
III **tená mwéte**..., *breek de stok* ;
tomba mbata..., *neem het schaap* ;
IV **tombá mwáná**..., *neem het kind op* ;

C. I **tomba swe**..., *neem de vis* ;
II **tomba mva**..., *neem de hond*.

Na werkwoorden van de klasse laag-laag :

Type A. I **dziba móluka**..., *sluit de beek af* ;
II **kunda ékolo**..., *begraaf het been* ;
III **kunda bókilo**..., *begraaf de schoonmoeder* ;
IV **kunda mábɔkó**..., *begraaf de armen* ;

B. I **kunda ngingo**..., *begraaf de nek* ;
II **kunda léle**..., *begraaf de man* ;
III **kunda mbata**..., *begraaf het schaap* ;
kunda mwéte..., *begraaf de stok* ;
kunda mwáná..., *begraaf het kind* ;

C. I **kunda swe**..., *begraaf de vis* ;
II **kunda mva**..., *begraaf de hond*.

De naamwoorden worden niet beïnvloed door de toonklasse van het werkwoord. Hun toonmelodie na een werkwoord verschilt van de begintoonmelodie doordat hier de eerste toon hoog wordt ; dit is echter niet het geval met de naamwoorden die tot de **n**-klasse behoren ; deze behouden hun lage kerntoon én verlagen zelfs de eindtoon van het werkwoord indien deze normaal hoog zou zijn.

We hebben de opgegeven voorbeelden ook afgevraagd met de nw. in pauzale stand. Hun toonmelodie blijft dezelfde behalve dat de eindtoon laag wordt indien hij niet-pauzaal hoog was. Hierop konden we enkel *één* uitzondering vinden : het ww. **keka,** *zien* komt soms voor met de tonen' hoog-hoog, en in dit geval heeft het daaropvolgend naamwoord — in pauzale stand — een lage begin- of prefixtoon, bv. **kéká mosala**. We hoorden echter ook : **keka mósala**, wat de normale vorm is.

2. *Na genitiefpartikel.*

	Type A. I	A. II	A. III	A. IV
Type I				
mosalá mwá	**móluka...**	**bámbele...**	**bókilo...**	**mábɔkɔ́... (1)**
moluká mwá	**mósala...**	**bámbele...**	**bókilo...**	
ngingó yá		**bambele...**	**bokilo...**	
mangingó má		**bámbele...**	**bókilo...**	
Type II				
munɔkɔ mwa	**móluka...**	**bámbele...**	**bókilo...**	**mándakú...**
ekolo ya	**mosala...**	**bambele...**	**bokilo...**	
makolo ma	**mósala...**	**bámbele...**	**bókilo...**	
lele wa	**moluka...**		**bokilo...**	
bambele ba	**móluka...**		**bókilo...**	**mándakú...**
Type III				
bokilo fá	**mósala...**	**bámbele...**		
ikolo sá	**móluka...**	**bámbele...**	**bókilo...**	**mándakú...**
mbata yá	**moluka...**	**bambele...**	**bokilo...**	**mandakú...**
nzela yá	**moluka...**	**bambele...**	**bokilo...**	**mandakú...**
manzela má	**móluka...**	**bámbele...**	**bókilo...**	**mándakú...**

(1) We geven hier geen vertaling ; na de voorafgaande voorbeelden zijn deze voorbeelden doorzichtig genoeg.

Type IV

ebɔkó ya	mosala...	bambele...	bokilo...	baná...
mabɔkó ma	mósala...	bámbele...	bókilo...	
mwaná wa		bambele...	bokilo...	
baná ba		bámbele...	bókilo...	

	Type B. I	B. II	B. III	B. IV
Type I				
mosalá mwá		léle...	mwéte...	ndákú...
mosala mwa	ngingo			
ngingó yá		lele...	mwete...	mwaná...
Type II				
munɔkɔ mwa	ngingo...	léle...	mwéte...	ndákú...
ekolo ya		lele...		mwaná...
makolo ma		léle...		mwáná...
Type III				
ikolo sá		léle...	mwéte...	mwáná...
ikolo sa	ngingo...			
nzela yá	ngingó...	lele...	mwete...	ndakú...
manzela má		léle...	mwéte...	ndákú...
manzela ma	ngingo...			
Type IV				
ebɔkó ya	ngingo...	lele...	mwete...	mwaná...
mabɔkó ma	ngingo...	léle...		mwáná
mwaná wa	ngingó...	lele...	mwete...	
baná ba	ngingo...	léle...		

	Type C. I	C. II
Type I		
mosala mwa		mva...
moluka mwa	swe...	
Type II		
makolo ma		mva...
Type III		
nzela yá	swe...	
manzela ma	swe...	

Type IV

ebɔkɔ́ ya	**mva...**
mabɔkɔ́ ma	**mva...**
mwaná wa	**mva...**
baná ba	**mva...**

Deze tabel kan men als volgt samenvatten :

a. De naamwoorden in de genitief, na het genitiefpartikel dus, krijgen een hoge begintoon : ofwel op het prefix, ofwel op de eerste klankgreep met klinker, tenzij de regens een naamwoord is dat tot bepaalde naamwoordklassen behoort (**e-**, **n-** prefix of I^{e} klasse, enkv.). Op deze regel maken de nw. van de types B. I en C een uitzondering : 1. het type C blijft steeds overanderd laag ; 2. het type B. I heeft steeds een lage eindtoon — wat niet zijn normale toonmelodie is — tenzij na een regens die tot de hoger genoemde klassen behoort (**n-**, **e-**, of I enkv.).

b. Het genitiefpartikel volgt getrouw de toontypes van de regens. Het is laag na nw. van de types II en IV ; het is hoog na de types I en III... tenzij het in dit laatste geval een nw. van de types B. I of C als *rectum* heeft, dan is het genitiefpartikel laag. Doch wederom ook niet zonder uitzondering : indien een nw. van type I of III een naamwoord van type B. I of C als rectum heeft én zelf — als regens — tot de nw. klassen **n-**, **e-**, I' enkv. behoort, dan is het genitiefpartikel toch wederom hoog. Bv. **nzela yá swe**, doch : **manzela ma swe**.

c. De toonverandering bij de naamwoorden die regens zijn, gaven we hoger reeds op.

Wat gebeurt er wanneer deze genitiefconstructies vóór p a u z a komen te staan? Zo de eindtoon van het rectum hoog is, dan wordt die vóór pauza laag. Doch daarenboven bemerkten we dat *soms*, bij de nw. van de types I, II en III, niet alleen het ganse rectum doch — zo nodig — ook het genitiefpartikel laag werd uitgesproken. Een dergelijk verschijnsel vóór pauza zullen we nog aantreffen.

3. *Na voorzetsel.*

		I	II	III	IV
Type	A.	o **móluka...**	o **múnɔkɔ...**	(o) **íkolo...**	o **mábɔkɔ́...**
	B.	o **ngíngó...**	o **léle...**	o **mwéte...**	o **ndákú...**
	C.	o **swé...**	o **mvá...**		

Gelijk te verwachten was, krijgen ook na het voorzetsel alle naamwoorden een hoge begintoon, hetzij op hun prefix, hetzij op de eerste klankgreep. Doch wat in de andere gevallen niet waar was : hier volgen nu ook de naamwoorden van de types B. I en C deze regel.

Besluit : De naamwoorden voorafgegaan door andere woorden hebben een andere toonmelodie dan wanneer ze in het begin van een constructie staan ; na andere woorden hebben ze een hoge begintoon, hetzij op het prefix, hetzij op de eerste klankgreep. De uitzonderingen hierop worden geconditionneerd door de grammaticale klasse én door het toontype van de nw.

Het woord dat het naamwoord voorafgaat, ondergaat soms een toonwijziging : de hoge eindtoon van werkwoord-imperatieven én van het genitiefpartikel werden laag omville van het daaropvolgende naamwoord ; dit was **ngingó, mva** en **swe**. Doen deze nw. dit uit hoofde van hun grammaticale klasse *of* uit hoofde van hun tonologische structuur? Wellicht omwille van hun grammaticale klasse.

Samenvatting : De naamwoorden in Likpangbala hebben meestal een standvastige toonmelodie ; enkel wordt hun begintoon hoog na een voorafgaand woord, en één toontype (A. I) krijgt soms een hoge eindtoon omwille van het volgend woord. De uitzonderingen op deze regels hebben waarschijnlijk steeds grammaticale oorzaken. De naamwoorden beïnvloeden soms ook de tonologie van de omstaande woorden, en dit wederom volgens grammaticale condities.

LE NOUVEAU CONGO

Tom Marvel, *Le Nouveau Congo* (The New Congo). Traduit d'après le manuscrit américain par René J. Cornet et Vincent M. de Ridder (Bruxelles 1948, L. Cuypers), 364 p. 8°.

„Les explorateurs, les chasseurs de fauves, les expéditions cinématographiques et les missionnaires sont en grande partie responsables de la fausse image que nous nous formons de l'Afrique Centrale", dit l'auteur. Il aurait pu et dû y ajouter les écrivains, journalistes et „reporters". Échappe-t-il lui-même à ce reproche, qui n'est que trop fondé? Incontestablement, car il n'a aucunement recherché la sensation. Au contraire, il est resté volontairement modéré et objectif.

L'ouvrage et sa traduction, très attrayante, sont destinés au grand public, — ils méritent une large diffusion — plus qu'aux initiés, auxquels la revue *Kongo-Overzee* s'adresse. Ceux-ci y trouveront une illustration de choses insuffisamment connues. Nous laisserons de côté toute la partie descriptive, pour n'arrêter l'attention que sur certaines considérations intéressant les „colonialistes".

Le rôle des États-Unis, — notamment la première reconnaissance, point de départ international de l'État Indépendant du Congo, — et des Nord-Américains — notamment le concours de certaines personnalités, la fourniture de machines et l'exemple de certaines méthodes, — est mis en lumière, non sans une visible mais discrète complaisance. Mais c'est surtout au „monument au génie du peuple belge" qu'il découvre dans l'œuvre du Congo, que l'auteur voue une admiration éloquente sans emphase. Sans doute, le titre de *New Congo* — qui rappelle le New Deal, le New look... fait appel au goût d'un peuple, relativement encore jeune, pour tout ce qui est nouveau, et cherche à l'intéresser à un pays plus jeune encore que le sien. Mais où est cette nouveauté? Est-ce dans l'état qu'il décrit, et qui est déjà du passé, ou dans l'état de demain qui sera

dépassé à son tour? Non c'est dans l'opposition, le contraste formidable entre ce très vieux continent qu'est l'Afrique et ses très vieux peuples, plutôt en recul qu'en progrès, d'une part, et, d'autre part, la rénovation fulgurante que leur a apportée l'œuvre belge. A cet égard le Congo restera toujours nouveau, car il ne commence que de l'être, aussi longtemps que le „Vieux Congo", au dépit mélancolique de ceux qui l'ont aimé, n'aura pas été refoulé au rang de la préhistoire, comme l'Amérique d'avant 1800.

Ce Vieux Congo, que tant d'entre nous voudraient ne pas enterrer, mais au contraire faire vivre en une „Renaissance" qui en garde tous les trésors, n'a pour ainsi dire aucune place dans le „Nouveau Congo" ; celui-ci est pour ainsi dire détaché de tout ce qui est „indigène" (1) ; et, s'il ne fait pas grief au régime belge de ne pas l'avoir détruit, en tous cas l'un des seuls reproches qu'il trouve à faire, c'est de ne pas avoir fait du neuf encore assez ni assez rapidement : „je ne crois pas qu'il faille nécessairement procéder lentement à l'évolution" (p. 66).

Ce qui, à côté des réalisations techniques, qu'il décrit abondamment, provoque surtout les appréciations élogieuses de l'auteur, c'est la politique ouvrière, — sans qu'il se dispense d'en signaler les lacunes, aperçues par l'autorité, il le reconnaît, — qui est hardiment avancée et caractéristique du Nouveau Congo : celui-ci „nous offre aujourd'hui le déroulement de ce drame : l'éveil d'un grand pays... peut-être (les indigènes) en seront-ils, un jour, les initiateurs et les leaders" (p. 12) ; „... la maîtrise et le bien-être des travailleurs instruits et habiles sont l'orgueil et la préoccupation du Nouveau Congo" (p. 29). Une citation de Lord Hailey (*The Future of Colonial People* 1944), dans le même sens est placée en exergue (p. 31) ; „la création d'une classe de travailleurs stabilisés et solidement fixés est une révolution qui est en plein progrès sur tout le territoire de la colonie" (p. 90). „Une population stabilisée est l'objectif fondamental de toutes les entreprises euro-

(1) „Mais dans tout cela (la politique belge) il n'est pas question de la grande majorité des Congolais, de ces millions d'indigènes qui vivent dans les milliers de villages de l'intérieur... Le voyageur occasionnel ne les voit jamais. On rédige rarement à leur sujet des articles et des livres." — Est-ce la politique belge ou... l'auteur qui les ignore?

péennes... L'accomplissement de ce vœu sera-t-il en fin de compte favorable à l'indigène lui-même, qui le sait?" (p. 94). Cette réserve de style n'est-elle pas plutôt l'expression de l'ardent souhait qu'il en soit ainsi? „L'essence de la conception belge (est d') amener l'indigène, lorsqu'il en est capable, à prendre sa place en qualité de travailleur qualifié (ou de producteur de quinine, de soie, etc) dans le cadre d'une économie industrielle et agricole contrôlée par les Blancs..." (p. 197); „au Congo Belge, il existe une politique de „welfare" instaurée par la Charte coloniale de 1908, et les méthodes (de l'Afrique britannique) ne furent jamais envisagées" (p. 253). „La mécanisation a créé une classe de travailleurs qualifiés. Ce travail s'intègre dans le plan du Nouveau Congo. Il en est la substance même" (p. 255). „Le résultat final de la politique du travail au Katanga aura une profonde influence sur toute l'Afrique noire" (p. 267). „... la plus grande activité de l'Union Minière concernait... l'Homme" (p. 287). (Là) „il y a le désir de voir cette population s'accroître, se perfectionner, s'adapter à son nouveau mode d'existence, se servir... des outils qui lui sont confiés. Il y a l'intense satisfaction de construire quelque chose..., la fierté créatrice dans cette édification du Katanga moderne... En vérité, *nous donnons quelque chose en échange* à notre Congo! Et peut-être même que ce que nous donnons a une plus grande valeur que ce que nous enlevons..." (p. 289).

Le rapprochement de ces quelques citations disséminées, entre bien d'autres, marque mieux que beaucoup de pages descriptives, l'esprit de l'ouvrage, qui en fait le vrai mérite.

Dans ce tableau si brillamment coloré, l'auteur ne voit qu'une ombre principale : la quasi-absence de l'instruction des filles, parallèle à celle des hommes. Comme si elles-mêmes la désiraient (comme si les populations, à part quelques „évolués", l'avaient désirée jusqu'ici), comme si les coloniaux belges ne l'eussent pas désirée plus qu'elles! Est-il bien juste de dire que ce sont les Missions „qui portent la responsabilité de la déficience dans l'éducation des filles" (p. 222, cf. 313-314, 344) (1).

(1) Les traducteurs y répondent, un peu maladroitement à notre avis ; la connaissance du français est-elle le vrai critère de l'éducation? est-elle désirée par les femmes, désirable pour elles, et conciliable avec une réelle „culture indigène"?

S'il nous est permis, sans diminuer d'autant la valeur d'un ouvrage si méritoire, nous signalerions, en dehors de l'ignorance de l'indigène à côté et en dessous du travailleur et du producteur „instruits et qualifiés", la très médiocre place faite au côté spirituel ; la politique belge serait donc une œuvre de *matérialisme idéaliste?* C'est peut-être la présentation qui peut le mieux plaire au public américain, mais elle ne traduit pas la rencontre sur ce point entre l'esprit belge et la mentalité indigène, foncièrement religieuse. L'œuvre missionnaire est indiquée sous les aspects d'enseignement et de médecine, quelque peu d'action sociale ; mais l'œuvre chrétienne n'a quelque place que dans les illustrations, guère dans le texte. Seul le problème des évolués est, en mots très concis, en dernière page, tracé comme étant „surtout une question de stabilité spirituelle, d'équilibre mental, de mise au point morale" (p. 352), et cela parce que „c'est le sens basique de la confiance (en eux-mêmes) qui manque aux Noirs. On le leur a arraché" (p. 352).

Le problème de la christianisation échappe complètement à la compréhension de l'auteur. Dans deux pages en regard l'une de l'autre (p. 344 et 345) il oppose l'évangélisation à la religiosité, au lieu de les concilier dans la *conversion*, qu'il renverse. Il dit d'une part : „... c'est dans les domaines de l'enseignement et de la médecine que les missionnaires accomplissent leur plus important travail. Sans l'enseignement et la médecine, l'évangélisation pure ne peut être qu'une perte de temps..." Et d'autre part : „... les payens, dans l'âme noire... ont déjà une autre Lumière qui brille avec éclat... Le payen d'Afrique est considérablement plus religieux que son frère blanc. Pour les Bantous, la religion est une force vivante, toujours présente, pénétrant tout... Il croit à l'immortalité de l'âme et à l'existence d'un Etre Suprême..." N'est-ce pas vouloir à tout prix trouver l'incompatibilité que de poursuivre, sous l'empire d'une prévention antispiritualiste : „La découverte de la philosophie bantoue exerce sur tous ceux qui se soucient de l'éducation des Noirs un effet troublant (sic !). Nous avions, jusqu'à présent, l'impression de partir de la „tabula rasa". Voilà que tout à coup il nous apparaît que nous avons à faire à une humanité adulte, consciente de sa sagesse et pétrie de sa propre philosophie universelle. Et voilà que nous sentons le sol fuir sous nos pas, que nous perdons la piste..." Pourquoi? N'est-ce pas bien au con-

traire le sol ferme que nous sentons, la piste que nous trouvons? „Un indigène qui finalement est convaincu que ses dieux anciens sont sans valeur, se trouvera vraisemblablement en un état moral confus et précaire pendant toute cette période au cours de laquelle il essaie péniblement de s'assimiler les doctrines d'une nouvelle religion, et de vivre sous l'empire de dieux et de croyances qui lui semblent étranges..." Quelles aberrations ! La religion primitive universelle des Bantous n'est-elle pas bien moins éloignée du christianisme que le paganisme polythéiste de l'Empire romain, au moment où celui-ci fut conquis par lui? Si les apôtres avaient dû consacrer „leur plus important travail aux domaines de l'enseignement et de la médecine" ils y auraient bien certainement perdu leur temps, et l'évangélisation ne se serait jamais accomplie. Non ! c'est là renverser le problème de la conversion, et tout le problème de la colonisation vraiment civilisatrice. On n'arrache pas aux Noirs la confiance en eux-mêmes ; on la refait par le baptême, la *confirmation* et la consécration des prêtres noirs. Évangéliser d'abord, et tout le reste viendra par surcroît : telle est l'essence de l'œuvre belge. Tom Marvel ne l'a pas compris.

L'ouvrage appelle encore une critique mineure mais sérieuse : L'auteur répète (p. 268-271 et 301-303) après d'autres (Cf. A. Moeller : *Le Congo vu par les étrangers*, Bulletin des Séances de l'Institut Royal Colonial Belge, 1945, XVI, 2, p. 283 sv. notamment p. 288, 298, 307) que le Gouvernement *Belge* possède des intérêts, une participation directe dans de grandes entreprises congolaises. C'est méconnaître les articles premiers de la Constitution Belge et de la Charte Coloniale, et fermer les yeux à l'existense des deux États distincts. Il suffit de voir que c'est l'État *congolais* qui les possède pour apercevoir qu'il ne fait ainsi que gérer sagement le patrimoine de ces habitants et à leur bénéfice. Le néfaste préjugé contraire n'est que le résultat d'une prévention obstinée.

V. Gelders

BOEKBEOORDELINGEN

A. Drexel, *Natur und Kultur des Menschen*. Handbuch der völkerkundlichen Wissenschaften in 3 Banden.

Band I, *Die Völker der Erde*. Teil 1 : *Mensch und Rasse der Jetzt-Zeit* (342 p.) ; Teil 2 : *Mensch und Rasse in vorgeschichtlicher Zeit* (228 p.). Talrijke afbeeldingen, schetsen, tabellen, platen ; 2 kaarten ; Zw. fr. 32.50. (Zürich 1947, H. Albisser).

De befaamde Oostenrijkse afrikanist en uitgever van de vooroorlogse *Bibliotheca Africana* is gedurende de oorlog niet werkeloos gebleven. Drexel is steeds origineel, uiterst persoonlijk, klaarziende en tevens doordacht in zijn beoordelingen geweest ; het verwondert ons niet dat hij een handboek der volkenkunde heeft willen schrijven. Het eerste boekdeel ligt nu in twee stukken voor ons ; het werd prachtig, ja luxueus uitgegeven. Het complete werk zal drie boekdelen bevatten : I, *De Volken der Aarde* ; II, *Mensen en Culturen* ; III, *De Godsdiensten der Mensheid*. Hiermee zullen alle gebieden der volkenkunde bestreken zijn, behalve dat der taalkunde, waaraan de geleerde een apart werk zal wijden.

In I behandelt Drexel de anthropologische en prehistorische problemen ; het is als eerste inleiding tot de studie dezer problemen een heerlijk vade mecum ; stap voor stap wordt men naar de kern der ingewikkelste vraagstukken geleid. Schrijvers belezenheid en diepere kennis der afrikanistiek en der algemene rassenkunde kenden we reeds uit zijn vroegere publicaties. Hardnekkig en met onwankelbare zelfovertuiging verdedigt hij nogmaals enkele zijner geliefkoosde stellingen, als bijv. het „degeneratieve karakter der Pygmeeën" (tegenover W. Schmidt, Schebesta, Gusinde en andere vooraanstaande anthropologen), en het belang der „spiritualiteit" bij het beoordelen der paleontologische vondsten ; bij dit laatste punt toont hij zich een bewust tegenstrever niet alleen van de radikale „Deszendenzlehre" maar zelfs van de partialistische „Kompromiss-Lösung".

Het werk is van die aard dat men het bij een eerste lectuur niet laat ; het is zo strijdlustig persoonlijk dat het wel reacties uitlokken moet. We stellen ons voor dat vele lezers het vaak met hem niet eens zullen zijn, ook niet over de punten die hij met de grootste taaiheid verdedigt. Maar daarin ligt juist een der verdiensten van het pregnante geschrift ; het lokt critiek uit en dwingt tot verdere uitdieping. Op de probleemstellingen en de oplossingen die Drexel aan de hand doet, komen we terug. Ondertussen zien we met ongeduld naar de andere delen van het werk uit en niet in het minst naar de aangekondigde ethnisch-linguistische atlas.

V. VAN BULCK

C. Wauters, *L'Esotérie des Noirs dévoilée* (Bruxelles 1949, Éditions Européennes) ; 386 p. ill.

Ce livre est déconcertant, non seulement par le titre. Il faut a priori ouvrir à tout auteur un crédit de bienveillance. Ceci permet de passer outre à des imperfections de forme : fautes d'impression, d'orthographe, de langue et de composition, excusables pour une première œuvre, que n'efface pas une présentation très soignée.

Il faut aussi, en abordant cet ouvrage laborieusement travaillé, surmonter le désagrément d'une terminologie psychologique peu usitée en dehors des traités de doctrine philosophique. Le livre doit être relu, et il vaut de l'être.

Dans sa seconde moitié, le volume contient le texte original avec traduction de la légende d'une population congolaise, variante du récit, qui se tient entre l'épopée et la bible, dont chaque tribu possède sa version. Cette partie documentaire est précieuse, car elle assure la conservation d'une œuvre de poésie populaire qui court le risque de se perdre sous les apports de l'européanisation. C'est pour beaucoup d'entre nous une continuelle surprise de constater que malgré l'afflux de ces apports et leurs effets destructeurs, les traditions, les coutumes et tous les acquis séculaires se conservent, et reprennent parfois un regain de vitalité. Leur sauvegarde est indispensable pour celle du caractère national propre des populations que nous gouvernons, dans l'acheminement vers leur émancipation. Par la transcription des versets de ses légendes, la seconde partie de l'ouvrage rend ainsi un service

éminent à la tribu dont elles traduisent les conceptions de la vie et du monde.

C'est à nous, Blancs, que la première partie rend un service égal en cherchant à nous révéler le sens de ces légendes. Ce sens est profond et philosophique, dans l'acception la plus large de ce mot. Nous trouvons donc ici une illustration de la *Philosophie bantoue* du R. P. Tempels. Mais il y a plus que cela. Il y a aussi la traduction de cette philosophie dans la vie courante et surtout dans l'éducation clanique de la caste fermée initiée à ses mystères, rarement accessibles jusqu'ici pour les Européens. Ce sera une heureuse fortune, pour les coloniaux actuels et futurs, de trouver en M. Wauters un guide qui leur ouvrira l'accès aux arcanes de la pensée indigène.

A d'autres, le livre apporte le charme subtil et un peu amer d'une beauté soupçonnée mais impénétrable jadis. Chez quelqu'un qui, il y a quarante ans, a connu les Bena Eki, ces grands amis des premiers Européens, dont les fameux „Zappo-Zaps" d'alors, dans les centres de leur première dispersion, Kabinda, Lusambo, Luluabourg, la lecture de ces pages, au premier abord rébarbatives, éveille des résonances d'une puissante sonorité évocatrice. Bien des versets courants de ces légendes, souvent repris en chants accompagnés du tam-tam, du xylophone, ou... de l'accordéon, sonnent dans l'oreille à la lecture, et font ressurgir toute la vie d'Afrique d'alors. Pour ces fugaces rappels, qu'il nous soit permis de dire à l'auteur un grand merci. V. GELDERS

H. Bernatzik, *Afrika. Handbuch der angewandten Völkerkunde.* 2 delen, XXII + 1429 p.; talrijke afbeeldingen en kaarten (Innsbruck 1947, Schlüsselverlag).

Hugo Bernatzik, die als „ethnografisch kunstfotograaf" bekend staat, treedt thans als ontwerper en redactioneel leider op van een groots opgevat verzamelwerk, waaraan niet minder dan 33 afrikanisten medewerkten, die elk een gebied van Afrika voor hun rekening namen. Hun bijdragen zijn, naar hun gehalte beoordeeld, niet gelijk. Namen als H. Labouret, W. Schilde, A. Jensen, G. Wagner, C. Conti Rossini, V. Grottanelli garanderen volkomen de degelijkheid der respectievelijke bijdragen; het was echter niet mogelijk, vooral door de oorlogsomstandigheden — het werk werd in 1937 ontworpen — de gepaste medewerker voor ieder

gebied te vinden. De leemten (bijv. Madagaskar, Noord-Nigerië, Ubangi-Tsjari, Noord-Rhodesië, Angola) werden wel gedeeltelijk gevuld, doch de zwakkere behandeling is opvallend. Onderwerpen van meer algemene aard, als de œcologie, de linguistiek, de palaeo-anthropologie, werden afzonderlijk en zeer degelijk behandeld (F. Klute, D. Westermann, E. von Eickstedt), doch wellicht te bondig voor een zo ruim opgevat standaardwerk.

We staan hier voor een massieve compilatie vol statistische gegevens, waarmede men de kolonisatie-problemen belichten wil. Bernatzik stuurt op een nieuwe wetenschap aan, die „koloniale ethnografie" en „koloniale ethnologie" zou heten en die hij tegenover de „historische volkenkunde" stelt. Juist hierin ligt het originele van het symposion, maar daarmee stoten we ook op zijn zwakke kant. Vele medewerkers blijven bij het louter statistische en dringen dus niet tot de eigenlijke cultuurgeschiedenis door. Ware het er alleen om te doen geweest de historische volkenkunde aan te vullen met hedendaagse statistieken en koloniaal-economische data, en door te handelen over de gedetribaliseerden, de geproletariseerden en de halfbloeden, dan zouden we niet aarzelen de prestatie der meeste medewerkers te loven. Het opzet reikte evenwel verder. Waar de schrijvers zich beperken tot statistische en demografische gegevens zonder veel commentaar erbij, zonder culturele achtergrond en zonder historisch perspectief, blijft hun schets onvolledig en eenzijdig. Wat geboden wordt is wel leerrijk en men is blijde het te vinden, maar de ethnograaf en de ethnoloog hadden meer verwacht. De echte volkenkunde begint pas waar het handboek eindigt. Toch zal de ethnoloog-afrikanist deze compilatie niet willen missen, want zij is voor hem een bron van statistische gegevens.

„Quandoque dormitat bonus Homeros". De Itoeri-Pygmee „hat weder einen Begriff von dem Glauben an eine Seele, an ein höchstes Wesen, den Geist von Gut und Böse oder ein übernatürliches Leben, noch das geringste Bedürfuis danach... Wir kennen von ihm kein Lied, keine Musik... noch irgendein geistiges Produkt..." (p. 717). Het is onbegrijpelijk hoe de medewerker voor Belgisch-Kongo (J. Maes) zo iets durft schrijven na al wat nauwgezette onderzoekers als Schebesta en Gusinde over de pygmeeën-cultuur aan het licht hebben gebracht. V. VAN BULCK

Dom Pierre Célestin Lou Tseng-Tsiang, *La rencontre des humanités* (Bruges 1949, Desclée De Brouwer).

Ce livre est le testament spirituel de Pierre Célestin Lou Tseng-Tsiang, ministre de Chine à La Haye, ministre de Chine à Bruxelles, puis moine Bénédictin et finalement abbé Bénédictin de l'abbaye St-Pierre de Gand, décédé en Belgique le 9 janvier 1949.

Le but de ces pages, destinées surtout aux intellectuels occidentaux et orientaux, est nettement indiqué par l'auteur lui-même. „La rencontre des humanités concrétise ma pensée sur les bases intellectuelles que nécessitent l'entente et la coopération de l'Orient et l'Occident."

D'après Célestin Lou, le problème des relations internationales n'est pas au premier chef d'ordre politique, „il est avant tout de caractère intellectuel et moral". Dans son fondement, ce problème est celui des liens et des séparations qu'établissent, entre les hommes, la parenté et la dissemblance entre les „humanités" qui sont la pierre angulaire de chacune d'elle. L'identité de civilisation est un élément dont la force domine de très haut toutes les divergences d'ordre économique. Les milieux intellectuels qu'unit une même culture sont la vraie puissance directrice des populations. Les puissances économiques sont contraintes de s'y conformer et de plier devant lui."

L'auteur voudrait créer une atmosphère de compréhension et d'entente entre la race Jaune et l'Occident, entre ces Jaunes et ces Blancs qui constituent les sept dixièmes du genre humain. Il souffre de voir avec quelle légèreté les Occidentaux, même instruits, parlent de la Chine. „Quand, à l'étranger, on parle de la Chine, combien aime-t-on publier ce que l'on appelle nos insuffisances. On les exagère d'une façon insensée ; on calomnie à plaisir, et beaucoup croiraient manquer à eux-mêmes s'ils ne renforçaient chaque jour davantage, leur habitude de généraliser uniformément et d'appliquer à tous les Chinois et à la Chine elle-même chacun des défauts, vrais ou supposés, qu'il a pu rencontrer en son prochain... Et ce sont eux, qui, tout naturellement, nous ont reproché et nous reprochent d'être xénophobes. Ils disent cela de la façon la plus naturelle du monde, et sur un ton qui se doit d'être scandalisé."

Suivent des pages superbes dans lesquelles Dom Célestin Lou exalte les grandeurs de la littérature chinoise et les beautés de la langue chinoise, de cette langue qui est parlée par près d'un tiers du genre humain, Chine, Japon, Vietnam. „La prononciation diffère, mais le texte écrit est identique, les Japonais ayant, à peine, un petit nombre de termes qui leur sont particuliers. Nos classiques, notre histoire littéraire sont les mêmes. Le génie des œuvres modernes de nos trois pays est fondalement identique."

Avec émotion et avec un tantinet d'indignation, l'écrivain nous prend à partie. „N'est-il pas surprenant que l'Europe, sans cesse en quête de nouveaux domaines humains à explorer, admette comme normal qu'un homme cultivé soit privé de toute notion au sujet des langues et littératures vivantes les plus anciennes et les plus étendues de l'univers? Il est temps, il est grand temps de détruire l'obstacle imaginaire qui interdit aux Occidentaux, je parle des hommes cultivés et de l'Occidental moyen, toute approche de la langue chinoise."

La langue chinoise est aussi ancienne que toute autre puisqu'elle a cinq mille ans d'existence. „Les cinq mille ans d'existence de la littérature chinoise, créatrice de tant de chefs-d'œuvres, prouvent combien solide et indestructible est le fondement de cette langue toujours vivante et dont aucune autre, je crois, n'égale la longévité. (En note : la tradition fait remonter l'invention des caractères chinois vers l'an 3000 avant Jésus Christ. On admet unanimement que les parties les plus anciennes du „Chou-King : Livre des Annales" remontent au XXIIe siècle. Bien avant le XXIIe siècle, on écrivait donc le Chinois.) Car ce peuple possédait des lettres à l'époque du patriarche Abraham."

La littérature chinoise a l'avantage inappréciable de se servir d'une langue qui ne s'altère jamais ; les langues alphabétiques varient, les langues idéographiques ne changent pas. „Les langues alphabétiques, sujettes aux variations de la prononciation, se sont altérées, l'une après l'autre, jusqu'à disparaître du cercle des idiomes vivants. Ainsi sont mortes les belles langues grecque et latine, qui, ayant donné le jour à toute la culture et à toute la civilisation de l'Occident, demeurent la base nécessaire de toute formation supérieure."

Ces deux civilisations doivent se rencontrer mais les étapes de

cette rencontre seront nécessairement progressives. „Rencontre des humanités gréco-latines et chinoises. Rencontre des humanistes chinois, chrétiens et gréco-latins. Rencontre des lettres chinoises avec les sources chrétiennes de la pensée et de la vie. Rencontre des lettres européennes avec les sources chinoises de l'humanisme."

Le chapitre IV, intitulé „L'Évangile de Saint Jean en langue Chinoise", est d'une beauté irrésistible. Cette traduction soulève tellement l'enthousiasme de Dom Célestin Lou, qu'il s'écrie : „Jamais jusqu'ici, la révélation de Saint Jean, que, depuis mon ordination sacerdotale, en 1935, je relis et récite tous les jours, à la Messe, jamais elle ne m'est apparue dans une lumière aussi belle, aussi vive et aussi pénétrante. Suis-je bien ici en Palestine? Par quelle illusion ces hommes et ces femmes m'apparaissent ils comme étant peut-être de mon propre pays?"

Et plus loin : „Ayant ouvert le manuscrit chinois de Saint Jean que Mr Wu Ching-Hioung m'avait envoyé, je m'attendais à n'en lire qu'un chapitre à la fois, mais je fus tout surpris de me voir emporté par l'éminente beauté des exposés dogmatiques, de sorte que j'avais lu la moitié de l'Évangile avant de m'apercevoir de l'enthousiasme et de l'amour qui me faisaient boire à longs traits cette eau vive qui donne la vie éternelle. Elle jaillira aujourd'hui et demain, avec surabondance, en Extrême-Orient."

Cette œuvre posthume, terminée six jours avant le décès de l'auteur, honorée des félicitations du Souverain Pontife et de celles de la Sacrée Congrégation „De Propaganda Fide", est à lire et à méditer. Toutes ces pages sont „pleines à craquer" d'idées nobles et profondes.

J. Esser

Congo. Photographies de **A. Cauvin,** textes de **J. Latouche**. Adaptation française de M. Pierson-Pierard (Brussel, Amsterdam [1949], Elsevier) ; 216 blz. ; fr. 275.

Laten we onmiddellijk zeggen dat dit luxueuse boek onder zijns gelijken de kroon spant. Nooit zagen we een werk over Kongo dat typografisch zo verzorgd is en zoveel schitterende kunstfoto's bevat ; en wat de tekst betreft, hij is precies wat men van een ernstige reportage over een jong tropisch land verwacht : springlevend en raak, nuchter waar het moet, dichterlijk waar het kan.

Geboeid als men is door de stijl van de Amerikaan Latouche, zou men het geschrift in één adem doorlezen, ware het niet dat de uitzonderlijk prachtige foto's van de Belg Cauvin voortdurend de blikken gevangen houden ; die man kent zijn vak, hij is een meester.

Waarom Latouche het boek schreef? Hij wou als vreemdeling getuigen voor onze vaak verkeerd beoordeelde prestaties in Kongo ; ongetwijfeld heeft hij vele scheve meningen — van zijn landgenoten in de eerste plaats — willen rechtzetten. „Le Congo évoque pour beaucoup un pays de sorciers, de marchands d'esclaves, d'anthropophages. Ce qui reste réellement „inconnu" pour la masse, c'est l'incroyable développement de cette colonie pendant les cinquante dernières années" (p. 15). Of hij goed werk heeft verricht !

We geloven niet dat het volk in Nederland zich een juist beeld van Belgisch-Kongo vormt. Wat weerhoudt Elsevier om, in een Benelux-geest, een Nederlandse uitgave in de handel te brengen?

A. Burssens

M. G. Emeis, *Inleiding tot de Bahasa Indonésia.* (Met los ingelegde) *Oefeningen* (Groningen-Batavia 1949[3], J. B. Wolters) ; 218 (+ 44) blz. ; ing. f. 4,70, geb. f 5,25.

Deze leercursus, zegt de schrijver, is een poging om de beginselen vast te leggen van het algemeen beschaafd Maleis, de bahasa Indonésia. Het modern Maleis — dat men thans Indonesisch heet — is „in de Archipel bijna nergens volkstaal, het is een cultuur-taal geworden, gesproken door mensen van verschillende landaard en tongval." Dit te weten is bijzonder interessant voor degenen die te onzent of in Kongo geroepen zijn om het ontstaan en de verspreiding van een algemene inlandse cultuurtaal voor Belgisch-Kongo in de hand te werken. Ook hier kan het Nederlands-Indisch voorbeeld ons wellicht tot richtsnoer dienen. Voor de oplossing onzer koloniale vraagstukken gaan we in het algemeen veel te weinig kijken naar wat zich in de loop der tijden in de Nederlandse overzeese gewesten heeft afgespeeld ; er vallen daar nochtans heel wat lessen uit te halen, al gaat natuurlijk elke vergelijking mank. Naast de punten van verschil staan vele punten van overeenkomst, waaraan we goed zullen doen de vereiste aandacht te schenken.

Het zou ons te ver leiden moesten we hier op de typische taal-

verschijnselen van het Indonesisch wijzen ; laten we ons daarom tot een enkel bepalen. De klemtoon (woordaccent) is zwak, bijna niet waarneembaar en onzeker, zodat „het vragen naar de klemtoon eigenlijk on-Indonesisch is". Wie denkt hier niet vanzelf aan het vele dat men in de Bantoetalen (en Soedantalen) is gaan zoeken wat in wezen on-Bantoe is!

De beoefenaars der Kongolese talen, speciaal zij die in Kongo in het onderwijs staan, zullen goed doen van Emeis' boek studie te maken. Zij kunnen er uit leren wat een leercursus van een inlandse taal behoort te zijn, afgezien van het feit dat het altijd zijn nut heeft met andersgeaarde talen kennis te maken. Men leert een taal in haar wezen gemakkelijker kennen als men haar tegenover andere ziet staan.

A. Burssens

W. Koppers, *Der Urmensch und sein Weltbild* (Wien 1949, Herold) ; 272 blz.

Prof. W. Koppers is voor de ethnologen een welbekende figuur : medewerker van P. W. Schmidt, mederedacteur van het *Anthropos*-tijdschrift, onderzoeker bij de Vuurland-Indianen (1921-1922) en bij de Bhil in Centraal-Indië (1938). Gedurende de oorlogsjaren verbleef hij in Zwitserland, waar in 1944 zijn *Urmensch und Urreligion* verscheen. Dit werkje werd nu uitgediept en aangevuld.

Studies over het physisch gestel van het oudst ons bekende mensdom verschenen er bij de vleet, doch over zijn geestelijk gehalte bezitten wij er bitter weinig. Zeer welkom is dan ook deze bijdrage, waarin een zo knap vakman als W. Koppers eenvoudig, objectief, helder en zakelijk de „religie" beschrijft, zoals zij op onze dagen nog wordt aangetroffen bij het betrekkelijk oudste mensdom. Theoretiseren heeft weinig zin meer, wanneer de realiteit zelf zulk een klaar getuigenis aflegt.

Onder invloed van Ad. Portmann, professor in de zoölogie en biologie te Basel, waagt Schr. zich ook op het gebied der biologie en der prehistorie ; hij beroept zich op het „Mitspracherecht der Ethnologie in der Abstammungsfrage". Het gedeelte, waarin Schr. zijn persoonlijke overtuiging mededeelt, verwarre men echter

niet met de objectieve gegevens van de cultuurhistorische methode. Het ware onzinnig deze in twijfel te trekken omdat men het (bijv. in zake gematigd evolutionisme) niet eens is met Schr., of omdat de gegevens van Piltdown, Swanscombe, Denise en anderen, niet met absolute zekerheid te dateren zijn. W. Koppers is ethnoloog : daarin is hij meester in het vak. Als praehistoricus, bioloog of anthropoloog beoordele men hem naar de voormannen waarop hij zich beroept.

Wie over godsdienstgeschiedenis medespreken wil, moet dit boek ter hand nemen om de huidige stand van het onderzoek en de laatste wetenschappelijke gegevens nopens de religie der natuurmensen te kennen. V. VAN BULCK

L. Underwood, *Figures in Wood of West Africa* (London 1947, J. Tiranti), 50 p., 48 platen ; 6 s.
—, *Masks of West Africa* (1949), VI + 50 p., 48 platen ; 6 s.
—, *Bronzes of West Africa* (1949), VIII + 32 p., 64 platen ; 6 s.

Underwood, een Engelse beeldhouwer en schilder, die reeds eerder een aantal bijdragen over de Afrikaanse kunst op zijn actief nam, heeft thans een drietal inleidende werkjes geschreven, waarin hij achtereenvolgens over de figuren in hout, de maskers en de bronskunst van West-Afrika handelt ; zij zijn de vrucht van verscheidene reizen die de auteur naar Afrika ondernam om de artistieke productie van de inheemse bevolking nader te bestuderen. Underwood heeft de negerkunst met de ogen van een Westerse kunstenaar bekeken ; hij legt er nadruk op dat hij zich op artistiek standpunt plaatst. Daarmee weet de lezer ongeveer wat hij wél en wat hij niet in deze boekjes moet zoeken. De schrijver wijst inzonderheid op het verschil tussen het abstract karakter van de Afrikaanse en van de Europese kunst. Hij komt tot het besluit, voornamelijk wat de houtsculptuur betreft, dat er tussen beide geen vergelijking mogelijk is, omdat, naar hij beweert, „the principle of African art is synthesis, and so has nothing to compare with analysis — the aim of European abstract art." (p. v, *Bronzes*)

Onzes inziens legt Underwood al te zeer de nadruk op het abstract karakter van de Afrikaanse kunst ; zij is het ongetwijfeld voor

een groot deel, maar zelfs afgezien van de zeer realistische Benin en Ife-kunst, mag toch niet uit het oog worden verloren dat bijvoorbeeld de artistieke voortbrengselen van de Baule, om ons tot West-Afrika te bepalen, moeilijk abstract kunnen genoemd worden.

In zijn *Bronzes* wordt vooral de kunst van de Bini en van Ife behandeld. De overige bronskunst, waaronder die van de Ashanti niet over het hoofd mag gezien worden, heeft hij zo goed als achterwege gelaten. Hier en daar geeft hij voor reeds bekende feiten een nieuwe verklaring, die een paar keren stof tot nadenken geeft.

Het standpunt waarop Schr. zich plaatst, heeft hem niet belet een aantal interessante opmerkingen te maken in verband met het milieu en de geesteshouding waarvan de Afrikaanse kunst, gedeeltelijk althans, een product is. Veel nieuws leert hij ons niet, maar aangezien er bij het grote publiek, waarvoor deze werkjes in de eerste plaats bestemd zijn, nog genoeg onbegrip heerst over de kunst van de natuurvolken, kan het geen kwaad dat Underwood zijn lezers wijst op zaken die voor vakkundigen gemeen goed zijn.

Sinds Carl Einstein, en anderen vóór en na hem, ons hebben gewezen op de eigen schoonheid van de kunst der minderbeschaafden, is de belangstelling ervoor steeds stijgende gegaan. Dat die belangstelling nog ver van algemeen is, is evenwel een feit. Daarom is het niet verkeerd dat van tijd tot tijd de aandacht van het publiek gevestigd wordt op de rijkdom en het aesthetisch karakter van de negerkunst. Met de geest waaruit deze kunst is ontstaan, is de schrijver genoegzaam vertrouwd.

In tegenstelling met zoveel andere „inleidingen" waarin over dergelijke onderwerpen gehandeld wordt, zijn de talrijke en goedgekozen foto's vergezeld van een onderschrift dat iets meer geeft dan de naam van de streek of het gebied van herkomst. Telkens waar het mogelijk was, wordt de volksstam vermeld bij wie het kunstwerk vervaardigd werd. Dat Schr. o. i. een enkele maal verkeerd is, bijv. daar waar hij een Bambara-stuk aan de Baga toeschrijft (*Figures in Wood*, pl. I), wie zal het hem ten kwade duiden, vooral als men het doel en het standpunt van de auteur voor ogen houdt?

In twee van de werkjes (*Masks* en *Figures in Wood*) vindt men naast de Engelse tekst een Franse vertaling. H. Burssens

K. van der Veer, met medewerking van **L. W. Kuilman** en **J. G. J. van der Meulen**, *De Rijstcultuur in Indonesië* ('s-Gravenhage 1949, W. van Hoeve); 108 blz., geïllustreerd; f 2.90.

G. J. A. Terra, *De Tuinbouw in Indonesië* (id.); 128 blz., geïllustreerd; f 3.50.

Deze gedegen studies zijn afzonderlijke uitgaven van de artikels over „Rijst" en „Tuinbouw" uit het grote handboek van J. J. van Hall en C. van de Koppel (*De Landbouw in de Indische Archipel*, 3 delen) dat in dit tijdschrift werd besproken (1949, 2, p. 118).

Behandeld worden, deskundig en grondig, in *De Rijstcultuur*: o. m. de rijstplant, variëteiten en selectie, de rijstbouw, de cultuurmethoden, dorsen en pellen; in de *De Tuinbouw*: de erfbouw, vruchtenteelt, groenteteelt en sierteelt.

De eigenschappen die we het standaardwerk toekenden, vindt men in deze onderdelen terug. Wie iets te maken heeft met de tropische landbouw of met het onderwijs ervan zal gretig naar de studies van Van der Veer en Terra grijpen. W.

Biographie Coloniale Belge. Belgische Koloniale Biografie. Dl. I. Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut (Brussel 1948, G. van Campenhout); XXXIV blz. + 1022 kolommen, 2 platen; ing. frs. 350, geb. 400.

Belgisch-Kongo, de vrucht van het politiek en diplomatisch genie van Leopold II, is in betekenis zó gegroeid, dat het een schuld van dankbaarheid werd met de doorluchtige stichter degenen te gedenken die, vaak ten koste van hun leven, Kongo hebben gemaakt tot wat het thans is: een jong land vol ontbreidelde krachten, dat nu reeds een gewichtige rol in de wereld speelt. Wie zei weer dat de tweede wereldoorlog een andere draai zou gekregen hebben, moest Kongo er niet zijn geweest?

Het lag op de weg van het Koloniaal Instituut voor een koloniale biografie te zorgen; het geleerd genootschap heeft die taak gaarne aanvaard, mede omdat ze een wetenschappelijke noodzaak was geworden. Met dit eerste deel werd flink van wal gestoken; het is zo goed als uitsluitend aan de pioniers gewijd, zijnde zij die vóór 1890 naar Kongo inscheepten of er vóór 1900 stierven.

V. D. W.

F. A. Wagner, *Sierkunst in Indonesië* (Groningen-Batavia 1949, J. B. Wolters) 143 blz., 89 fig.; ing. f. 5.90.

Sinds Indonesië in beroering is geraakt, verschijnen in Nederland en daarbuiten tal van grotere en kleinere studies over het eilandenrijk, meestal politiek-staatkundige, economische en landbouwkundige werken, maar ook de kunst krijgt haar beurt.

Als nr 6 van de reeks „Insulinde" zag een werkje over de sierkunst in Indonesië het licht. Het ontstond uit een reeks voordrachten, gehouden voor leerkrachten van het middelbaar en lager onderwijs.

Het boekje is dubbel welkom; we vinden hier verenigd wat we anders in verspreide handboeken zouden moeten gaan zoeken en het vult onze kennis over een gedeelte van de rijke Indische kunst aan. Achtereenvolgens wordt gehandeld over ornamentiek, schorsbewerking, bladwerk, vlechtwerk, weven en ikatten, batikken, tritik, plangi en kain kembangan, bamboe-sierwerk, houtsnijwerk, hoorn-, been- en ivoorbewerking, leder- en perkamentbewerking, versiering (door middel van vruchten, schelpen en kralen), aarde- en metaalwerk. Geen enkele tak van de sierkunst werd dus onverlet gelaten. Keurig uitgegeven, geschreven in een bevattelijke taal en overvloedig geïllustreerd, heeft het boek kans een ruime lezerskring te vinden.

Meer dan eens slaakt de auteur de verzuchting dat verscheidene vormen van deze kunstnijverheid gedoemd zijn spoedig te verdwijnen. Het is nu eenmaal een feit dat de volkskunst in Indonesië en elders de plaats moet ruimen voor de dikwijls goedkopere en gemakkelijker te vervaardigen Westerse producten. Is hier dan niets tegen te doen? Waarschijnlijk niet. Er kan gepoogd worden de inheemse kunst door systematische bescherming in stand te houden of „scholen" op te richten, die de traditie min of meer voortzetten, zoals het bijv. in Belgisch-Kongo geschiedt. Of de oplossing nu precies hier ligt, valt nog te bezien. De moderne inlandse kunstvoortbrengselen leggen het steeds tegen de vroegere af, al is goed werk af en toe niet uitgesloten.

H. Burssens

Rita Hinden, *Empire and after, A study of British Imperial attitudes* (London, Essential Books Limited); 200 p., 12/6 net.

A good book. A book that should be read by anyone who is

interested in colonial affairs — and who isn't nowadays? — because the dilemma confronting Great Britain, and which the author tackles fearlessly, is one that will soon confront other colonial powers as well, though perhaps in varying degrees and maybe not quite so soon as in the British colonies.

The author of this study belongs to that eclectic group of thinkers who are helping to reshape British conscience in world-affairs and to give the tone to the British government of the day in colonial matters. The whole history of British imperialism with its ups and downs, its past abuses and periodical outbursts of remorse is clearly analysed in the first chapters, leading gradually up to the newer concepts of trusteeship and partnership. But it is in chapter 13 (The Failure of Trusteeship) that, in my opinion, Dr. Hinden puts — as the French say — „the finger on the wound". Here lies the „hic" : however much colonial policy may have improved since the old days of downright exploitation, whatever benefits the new rulers may confer on the ruled backward peoples of the colonies, the latter will always feel that they are „ruled by outsiders". And nations, just as much as individuals, hate that sort of feeling. Then, among the many aphorisms cited by the author, one of the truest is surely the following : „Perhaps we suffer, inevitably, from something of patronage, of superiority towards our dependants." If all British people could think like this and adapt their deportment accordingly towards — not only dependent people — but also towards all foreigners, the world might perhaps like them better and the fears of the future so vividly expressed by Dr. Hinden might not materialize.

M. H. C. Willems

BANQUE BELGE D'AFRIQUE

Affiliée à la BANQUE DE BRUXELLES

3, rue de Namur, BRUXELLES

Agences au Congo Belge : **Aketi — Albertville — Coquilhatville — Costermansville — Elisabethville — Jadotville — Kolwezi — Léopoldville — Luluabourg — Stanleyville.**

Agence au Ruanda-Urundi : **Usumbura.**

Agences en Afrique Equatoriale Française : **Bangui — Brazzaville — Pointe Noire.**

CORRESPONDANTS DANS LE MONDE ENTIER

TOUTES OPÉRATIONS DE BANQUE COLONIALE

DE SIKKEL, LAMORINIERESTRAAT 116, ANTWERPEN

Tel. 936 51 - 936 54. Postcheckrek. 173 45

Kongo toont meer en meer belangstelling voor onze schooluitgaven o. a. voor

Dr W. SCHNEIDER

REKENMETHODE

verkrijgbaar in Nederlandse en Franse uitgaven

Uw rekenmethode is sinds 'n 15-tal jaren alhier in zwang (Kwango-Missie, Kongo, normaalschool en buitenscholen). Niets dan uitbundige lof hebben wij u te melden. Wie weet wat rekenen te betekenen heeft onder onze zwarte tropenkinderen, begrijpt het best wat deze felicitaties (zonder reserve) beduiden. Werkelijk de methode die zich richt tot al de kinderen, hoe simpel concreet en onbeholpen ze ook zijn.

Br. Phocas M., Lic. Paed., leraar aan de Normaalschool, inspecteur der dorpsscholen, Katholieke Missie, Kisantu.

Les nombreux éducateurs qui déploraient, pour le calcul, l'absence de cahiers de travail individuel, seront heureux de connaître la méthode Schneider, *claire, simple, logique* et *attrayante*.

Le Bureau international d'Education à Genève.

KONGO-OVERZEE

Verschijnt om de twee maanden, behalve in Augustus-September ; elk nummer 64 blz. ; gelllustreerd. — Abonnement voor België : fr. 150.—; voor Kongo : fr. 170.— ; voor andere landen : fr. 170.—. Redactie : Prof. Dr. A. Burssens, Brusselse Steenweg 18, Melle-bij-Gent (België).

LIJST VAN MEDEWERKERS

Mgr. J. Cuvelier, Oud-Apostolisch Vicaris van Matadi ;
P. Wigny, Minister van Koloniën, Brussel ;
Senator R. Godding, oud-minister van koloniën, Antwerpen ;
Prof. Dr. E. de Bruyne, Universiteit te Gent, oud-minister van koloniën ;
Prof. Dr. F. de Mûelenaere, Universiteit te Gent ;
Prof. Mr. G. van der Kerken, Universiteit te Gent, Koloniale Hogeschool te Antwerpen ;
Prof. Dr. G. van Bulck, S. J., Leuven en Rome ;
Prof. Dr. H. P. Blok, Universiteit te Leiden ;
Prof. A. de Ridder, Universiteit te Gent ;
Prof. Dr. J. Wils, Universiteit te Nijmegen ;
Prof. Dr. M. Verstraete, Koloniale Hogeschool, Antwerpen ;
Prof. ir. L. de Wilde, Rijks-Landbouwhogeschool te Gent ;
Dr. V. Gelders, Leuven ;
Prof. Dr. A. N. Tucker, School of Oriental and African Studies, Universiteit te Londen ;
Dr. M. van Meerhaeghe, Docent aan de Koloniale Hogeschool te Antwerpen ;
Dr. A. E. Meeussen, Londen, School of Oriental and African Studies ;
Dr. H. Cornelis, Leopoldstad ;
G. Hulstaert, M. S. C., Coquilhatstad ;
E. Boelaert, M. S. C., Coquilhatstad ;
R. van Caeneghem, C. I. C. M., Kasayi ;
Pl. Tempels, O. F. M., Kamina ;
R. Mortier, O. M. C., Businga ;
Dr. E. Possoz, Brussel ;
G. Brausch, M. A. (Rand), Lusambo ;
J. Mertens, S. J., Mpese ;
Dr. J. Grootaert, Leopoldstad ;
E. Willems, C. I. C. M., Kasayi ;
B. Costermans, O. P., Faradje ;
M. Vanneste, M. A., Antwerpen ;
L. Mayens, M. A., Bunya ;
J. F. Carrington Ph. D., Yakusu ;
Dr. L. Ballegeer, Leopoldstad ;
L. Hertsens, M. A., Kilo ;
M. H. C. Willems, Londen ;
L. B. de Boeck, C. I. C. M., Libanda ;
C. M. N. White, District Commissioner, Kasempa, Noord-Rhodesië ;
L. Stappers, C. I. C. M., Kasayi ;
B. Lekens, O. M. C., Molegbe ; e. a.

Drukkerij George Michiels, N. V., Tongeren